

Dr. Ivo Pilar — odvjetnik u Tuzli (1905.-1920.)

Tomislav JONJIĆ
Zagreb

UDK 347.964.1 Pilar, I.
Izvorni znanstveni rad (primljeno 20. veljače 2007.)

Na temelju arhivskoga gradiva kotarskog suda u Tuzli i dostupne literature, autor opisuje i analizira Pilarovu odvjetničku djelatnost u Tuzli. Svega par godina nakon otvaranja ureda u Tuzli (1905.) Pilar je uspio organizirati najveći odvjetnički ured u tom gradu, koji se u prvom redu bavi građanskim i trgovačkim pravom. Dostupni podatci pokazuju da od sredine Prvoga svjetskog rata dolazi po postupnog smanjenja djelatnosti njegova ureda, što ukazuje na to, da Pilara sve intenzivnije zaokuplja druga problematika. Također se pokazuje da je njegov ured u Tuzli konačno utrnuo tek 1921., nekoliko mjeseci nakon njegova preseljenja u Zagreb.

Uvod

U životu Ive Pilara bavljenje odvjetništvom nesumnjivo je važna činjenica. Odvjetničku je pisarnicu 1905. otvorio u Tuzli, gdje ju je vodio petnaest godina, a istim se pozivom bavio u Zagrebu od jeseni 1920. do nerazjašnjene smrti, 1933.¹ U odvjetništvu je, dakle, proveo skoro pola svog života, i to ne samo u *nesklona* mu vremena, kakvim bismo nesumnjivo mogli nazvati razdoblje od 1. prosinca 1918. nadalje, nego i u ona puno *sklonija*. Već iz toga se može zaključiti, da mu odvjetništvo nije bilo samo utočište i uhljebište (kako je to često bio slučaj s intelektualcima nepoćudnima režimu), nego i jedan od životnih izbora.

Dne 9. listopada 1893. Pilar je upisao studij prava na Bečkome sveučilištu,² a u čast doktora prava promoviran je na istom sveučilištu nepunih šest godina kasnije, 14. srpnja 1899.³ Pola godine proveo je na pariškoj École de droit, slušajući predavanja iz nacionalne ekonomije.⁴

¹ Srećko LIPOVČAN, «Dr. Ivo Pilar (1874.-1933.). Život i djelo (Nacr)», *Pilar, časopis za društvene i humanističke studije* (dalje: *Pilar*), Zagreb, 1/2006., br. 1, 14.

² Faksimil studentskog indeksa Ivana Pilara vidi u: Dragutin PAVLIČEVIĆ, «O vremenu i prostoru djelovanja dra Ive Pilara», [Srećko LIPOVČAN i Zlatko MATIJEVIĆ, ur.], *Godišnjak Pilar* (dalje: *GP*), Zagreb, 2/2002., 73.

³ Pozivnicu za promociju vidi u: [Stjepan MATKOVIĆ, prir.], «Ivo Pilar: Pisma Dušanu Plavšiću (1897.-1898.)», *GP*, 2/2002., 166-167.

⁴ [Emilij LASZOWSKI, ur.], *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925*, Zagreb, 1925., 214.

Ni kao pravnik Pilar se nije zadovoljavao samo doktrinom, teorijskim studijem prava, nego se želio okušati u praksi, u praktičnoj primjeni svojih znanja i vještina. Zapravo, moglo bi se reći da je njegov interes za teorijska pitanja, vidljiv i na području pravne struke,⁵ rezultat u prvom redu njegova praktičnog duha i praktične djelatnosti. Jednako tako je, uostalom, i s drugim brojnim aspektima njegova djelovanja: Pilarovoj je naravi bilo imanentno nastojanje, da svoje praktične ciljeve poluč i produbi ozbiljnim studijem teorijskih problema. Tako je postupao i u filozofsko-kulturološkim prijedlozima između »Mladih« i »Starih« na razmeđu stoljeća, tako je, uostalom, postupao i u svome političkom djelovanju.

Prema dosadašnjim spoznajama, Pilar je kao odvjetnik radio u Tuzli do proljeća 1920. godine.⁶ Razdoblje nakon proglašenja jugoslavenske države za nj je bilo osobito teško. Očito je bio izložen različitim progonima i šikaniranjima, pa je odlučio napustiti Bosnu i preseliti u sigurniju sredinu, u Zagreb.⁷ Kako sâm navodi, u proljeće 1920. je od banske vlasti zatražio dopuštenje, da odvjetničku pisarnicu preseli u Zagreb. To pravo (*stallum agendi*) priznato mu je 5. rujna 1920., ali je njegovo preseljenje u Zagreb odgođeno do jeseni, budući da je u lipnju primio poziv za dvomjesečnu vojnu vježbu, na kojoj je bio od 10. srpnja do 10. rujna 1920. godine. Odmah nakon okončanja vježbe doputovao je u Zagreb.⁸ No, kako pokazuje arhivsko gradivo Kotarskog suda u Tuzli, njegov odvjetnički ured u Tuzli radi i u tim jesenskim mjesecima 1920. godine.⁹ Nema nikakve sumnje, da se aktivnosti njegova tamošnjeg ureda u rujnu i listopadu 1920. ne mogu pripisati samo njegovim suradnicima, jer Pilar i osobno sudjeluje na sudskim raspravama.¹⁰ U studenome 1920. je, po vlastitim riječima, posve preselio u Zagreb,¹¹ te se — kako sâm opisuje — »počeo

⁵ To jasno proizlazi iz bibliografije njegovih radova. Vidi: S. LIPOVČAN, »Bibliografija radova Ive Pilara«, u: *GP*, 1/2001., 273-278; IISTII, »Bibliografija radova Ive Pilara«, *Pilar*, 1/2006., br. 1, 173-177.

⁶ Bosiljka JANJATOVIĆ, »Dr. Ivo Pilar pred Sudbenim stolom u Zagrebu 1921. godine«, u: *GP*, 2/2002., 130-131.

⁷ U pismu njemačkome konzulu u Zagrebu, čiji nam je nacrt iz srpnja 1924. o nedavno poznat, Pilar opisuje prilike u kojima je živio nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije: »Morao sam pretrpjeti najteža proganjanja, jedva spasio goli život i izgubio najveći dio imetka koji sam tijekom 15 godina napornog rada priskrbio kao jedan od najuglednijih odvjetnika u Bosni«. (Božidar JANČIKOVIĆ, »Autor i njegovo djelo: L. von Südländ i 'Južnoslavensko pitanje'«, u: *GP*, 2/2002., 144.) Njemački je izvornik pisma priredio S. LIPOVČAN (Ivo Pilar: koncept pisma njemačkom konzulu u Zagrebu /1924./, u: *GP*, 2/2002., 217.-223.)

⁸ Usp. »Uputa odvjetniku«, u: [B. JANJATOVIĆ, prir.] Ivo Pilar: tri dokumenta u vezi sa suđenjem g. 1921., u: *GP*, 2/2002., 204.

⁹ Usp. primjerice, odluku Kotarskog suda u Tuzli od 21. rujna 1920. u spisu P-362/18, u kojemu Pilar zastupa Privilegirano zemaljsku banku za Bosnu i Hercegovinu — Filijala Tuzla, te Pilarov podnesak u istom spisu, predan sudu 18. rujna 1920. (Arhiv Tuzlanskoga kantona/županije, Tuzla: Arhiv Kotarskog suda Tuzla 1908.-1920. /dalje: ATK-AKS/T/, kut. 465, Gradanske parnice 1918., nereg.) Dne 3. rujna 1920. Pilarov je ured zatražio i ponovnu dostavu platežnog naloga iz spisa P-593/15. (ATK-AKS/T, kut. 468, Gradanske parnice 1918., nereg.) Na ročištu održanom 29. rujna 1920. u parbenom postupku P-318/18, Pilara zamjenjuje njegov perovoda dr. Šimun Žužić. (ATK-AKS/T, kut. 472, Gradanske parnice 1920., nereg.)

¹⁰ Usp. rukom pisani zapisnik s ročišta održanog 29. rujna 1920. u postupku Kotarskog suda u Tuzli P-414/20, gdje Pilar zastupa tužitelja Talu Sinanovića iz Tuzle. (ATK-AKS/T, kut. 472, Gradanske parnice 1920., nereg.)

vrlo uspješno baviti svojim odvjetničkim zvanjem«, ali je »koncem marta 1921. pozvan pred kaznenog sudca na preslušanje kao okrivljenik.«¹²

Kako proizlazi iz Pilarove odvjetničke ostavštine, sa stanovitim ogradama treba uzeti njegovu tvrdnju, da je u studenome 1920. definitivno okončao odvjetničku praksu u Tuzli.

U postupku protiv dr. Milana pl. Šufflaya i dr., jednome od najvažnijih političkih procesa u prvom desetljeću postojanja jugoslavenske države, dr. Ivo Pilar je proglašen krivim te je presudom I. 6583-1920 od 6. kolovoza 1921. osuđen na dva mjeseca zatvora, uvjetno na godinu dana.¹³ Takva je odluka postala pravomoćna.

Makar se mogao nastaviti baviti odvjetništvom - što je, uostalom, i učinio — taj je proces zadao težak udarac njegovoj profesionalnoj karijeri. Naime, u nedemokratskim sustavima režimu nepoćudan odvjetnik može preživljavati, ali ne može dobiti unosne, velike poslove. Radi toga je posve razumljivo, da je već sredinom dvadesetih godina Pilarova odvjetnička praksa skoro uništena, a njegova materijalna egzistencija ugrožena.¹⁴ To je neminovno utjecalo i na intenzitet njegova društvenog angažmana.

Odvjetnička djelatnost dr. Pilara u zagrebačkom razdoblju skoro je potpuno neistražena, a u ovom se tekstu pokušavaju naznačiti obrisi njegove djelatnosti u Tuzli.

Osnovne značajke austro-ugarskoga pravnog poretka u Bosni i Hercegovini

U vrijeme Pilarova odvjetnikovanja u Tuzli, jedno od ključnih pitanja pravnog poretka bilo je uvođenje austrougarskoga odnosno austrijskog zakonodavstva i, s tim u svezi, sudbina islamskog prava i šerijatskih sudova. Opširnija rasprava o toj temi prelazi okvire ovog teksta, ali svakako zaslužuje potanju pozornost, budući da se njome ozbiljnije pozabavio i sâm Pilar. Ovdje, radi jasnoće, treba navesti samo nužni okvir. U prvom redu valja imati na umu, da je Austro-Ugarska postupno širila svoj suverenitet na Bosnu i Hercegovinu i prije aneksije 1908. godine. To je, između ostaloga, značilo i uvođenje austrougarske uprave, širenje monetarnog sustava i reorganizaciju pravosuđa. Kombinacija dva sustava, islamskoga (šerijatskog) i zapadnoeuropsko-romanskoga, predstavljala je veliki problem, koji je vlada smatrala najvećim nedostatkom pravnog poretka u Bosni i Hercegovini. Njegovu je rješavanju austrougarska uprava pristupila vrlo oprezno, dijelom zbog međunarodnopolitičkih obzira i državnopravnog statusa Bosne i Hercegovine, a dijelom zbog činjenice, da vlada nije htjela povećavati teškoće radikalnom preobrazbom pravnog poretka, jer njegova reforma, naravno, nije imala samo pravne i psihološke posljedice, nego je duboko zasijecala u gospodarske i političke odnose. Radi toga se s tim problemom

¹¹ Iako je iz nekih podataka — kao što će se vidjeti u nastavku teksta — moguće da je preseljenje ureda uslijedilo i kasnije.

¹² [Z. MATIJEVIĆ, prir.], »Ivo Pilar: Historijat moje veleizdajničke parnice u g. 1920.-22.«, u: *GP*, 2/2002., 212-213.

¹³ B. JANJATOVIĆ, »Dr. Ivo Pilar pred Sudbenim stolom u Zagrebu 1921. godine«, u: *GP*, 2/2002., 138.

¹⁴ Usp. B. JANČIKOVIĆ, »Autor i njegovo djelo: L. von Südländ i 'Južnoslavensko pitanje'«, u: *GP*, 2/2002., 146.

ušlo i u drugo desetljeće XX. stoljeća. Unatoč propisima donesenima još 1879., koji su ovlašćivali sudce, da ne primijene »staro pravo«, ako je ono neprikladno u novim odnosima (»ako se ti zakoni u današnjim prilikama upotrebiti nemogu«), sudci su još desetljećima nastavili primjenjivati prijašnje propise.¹⁵ Nakon aneksije, reforma pravnog poredka krenula je ubrzano, a pritom se vlada držala »sasvim stalno postavljeno programa iz februara g. 1908.«¹⁶

Slijedom toga je početkom XX. stoljeća i redovito sudstvo u Bosni i Hercegovini bilo još u procesu prvotnog organiziranja. Ono je od uprave odvojeno tek 1906. godine.¹⁷ Pregledom stečajnih i dražbenih oglasa objavljenih u *Sarajevskom Listu* krajem 1905. i početkom 1906. dade se zaključiti, da u Bihaću, Banja Luci, Gračanici, Tešnju, Vlasenici, Ključu, Gradačcu i sl. postupaju ne sudovi, nego »kotarski uredi kao sudovi«. I u Tuzli, pored Okružnog suda, i u prvoj polovici 1906. postoji »kotarski ured kao sud u D.[olnjoj] Tuzli.«¹⁸ Kotarski sud u Donjoj Tuzli postoji tek od jeseni 1906.¹⁹

Postojao je, dakle, ne samo problem recepcije europskog zakonodavstva, nego i problem organizacije pravosuđa. Tomu valja dodati i teškoće s nedostatkom sudskih zgrada i školovanog osoblja. U izlaganju odjelnog predstojnika Sheka u Saboru sredinom 1910. ovako je opisano stanje pravosuđa:

»Prvo: Osoblje. Kod sudova imade osoblja premalo, može se kazati, ili bar ne u dovoljnoj mjeri, jer smo imali kod kotarskih sudova svega skupa god. 1899. — 86, 1906. — 96, 1907. — 99, 1908. — 100, 1909. — 98, a za tekuću godinu 108.

Kod okružnih sudova imamo 1899. godine 78, 1906. — 78, godine 1906. — 75, godine 1909. 86, godine 1910. — 198.

Moram dodati, da je godine 1909. ustrojeno 15 mjesta auskultanata sa višim adjutumom uz uvjet, da imadu položiti sudački ispit. A po zakonu stiču sa položajem ispita i pravo izvršavanja sudačkoga zvanja, tako da za godinu 1909. možemo pomnožiti (sic!) broj sudaca za 15, a tekuće godine za 30, pa iznosi cjelokupni broj sudaca, ako pribrojimo još 17 ovakvih činovnika kod državnog odvjetništva 294, ne računajući ovamo one auskultante, koji pomažu kod sudova, a nemaju sudačkog ispita. [...] Posao je povišen u 10 godina kod kotarskih sudova u glavnim strukama poslovanja i to kod kaznenog sudovanja, redovitih parnica i ostavinskih, tu se pomnožio posao samo za 30 %, u bagatelnom sudovanju znatno je pao. [...] A kod ok-

¹⁵ »Govor odjel.[nog] predstojnika Ad.[alberta] pl. Sheka o proračunu pravosudnog odjeljenja zemaljske vlade u XVII. sjednici od 12. (25.) jula 1910. bos. herc. zem. sabora«, *Večernji Sarajevski List* (dalje: *VSL*), Sarajevo, 1/1910., br. 179 (27. srpnja).

¹⁶ *Isto*.

¹⁷ Neda ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava. Razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, Zagreb, 2006., 236.

¹⁸ Usp. oglas Kotarskog ureda kao suda u D. Tuzli, br. 57, od 18. svibnja 1906., u: *Sarajevski List* (dalje: *SL*), Sarajevo, 29/1906., br. 57 (18. svibnja). I Pilar 10. ožujka 1906. predaje tužbu Avde i Halila Subašića, naslovljenu »Slavnom kotarskom uredu kao sudu u Dol. Tuzli«. Ni numeracija predmeta u to doba nije ubičajena, pa se taj spis vodi pod oznakom br. 3479/1906. (ATK-AKS/T, kut. 456, Gradanske parnice 1912., nereg.)

¹⁹ Usp. gore spomenuti spis br. 3479/1906. (ATK-AKS/T, kut. 456, Gradanske parnice 1912., nereg.)

ružnih sudova u krivičnom suđenju i parnicama znatno su se pomnožili poslovi i narasli na ogromnu svotu od 103 %²⁰

No, odjelni predstojnik s optimizmom gleda u budućnost, dodajući kako je u ti-jeku izgradnja sudskih zgrada, pa su u posljednjih pet-šest godina izgrađene sudske zgrade u Brodu, Trebinju, Ljubinju, Gackom i Travniku, a za koji tjedan bit će dovršena i zgrada suda u Fojnici.²¹

Odvjetništvo je već po svojoj naravi bilo prilagodljivije i pogodnije za bržu organizaciju. U vrijeme kad se Pilar u Bosni počeo baviti odvjetništvom još uvijek je vrijedilo pravilo, da se tom djelatnošću može baviti onaj, koji je odvjetnički ispit položio bilo gdje u Monarhiji.²² Na snazi je, naime, bio Zakon o odvjetništvu (*Advokatenordnung*) iz 1883., koji je, uza sve nedostatke, ipak pružao nemalu pravnu sigurnost tomu društvenom sloju, budući da vlasti nisu mogle odbiti molbu odvjetničkoga kandidata, ako je ispunjavao pretpostavke za bavljenje odvjetništvom.²³ Većina odvjetnika u tom razdoblju bili su pravници koji su došli iz drugih dijelova Monarhije.²⁴ Novi Zakon o odvjetništvu donesen je 1909. Iako i dalje upravna vlast imenuje odvjetnike, njime je odvjetništvo institucionalizirano: formirana je Odvjetnička komora sa sjedištem u Sarajevu, te je ustrojen Imenik odvjetnika.²⁵ U Imenik odvjetnika po novom zakonu mogao je biti upisan samo onaj, koji je odvjetnički ispit položio u Bosni i Hercegovini.²⁶

Pilarova je odvjetnička djelatnost u Tuzli započela, dakle, u predaneksijskom razdoblju, u vrijeme važenja prvoga Zakona o odvjetništvu, te u razdoblju kad je Tuzla imala okružni, ali još uvijek ne i kotarski sud. Ta se djelatnost snažno razvija uspo-redno s Pilarovim ulaskom u politički život, koji je nesumnjivo uzimao glavninu nje-govih snaga i interesa.²⁷

²⁰ »Govor odjel. predstojnika Ad. pl. Sheka o proračunu pravosudnog odjeljenja zemaljske vlade u XVII. sjednici od 12. (25.) jula 1910. bos. herc. zem. sabora«, *VSL*, 1/1910., br. 179 (27. srpnja).

²¹ *Isto*.

²² »Govor odjelnog predstojnika gosp. Adalberta pl. Sheka u LXVIII. sjednici bos.-herc. zem. Sabora od 6. marta 1911.«, *SL*, 34/1911., br. 61 (19. ožujka).

²³ Za sažetu povijest odvjetništva u Bosni i Hercegovini usp. službenu internetsku stranicu Advokatske-Odvjetničke komora Federacije Bosne i Hercegovine — <http://www.advkomfbih.ba>

²⁴ Zanimljivo je spomenuti, da je prvi musliman koji je položio odvjetnički ispit i ujedno prvi musliman odvjetnik bio Jusufbeg Filipović (1842.-1906.). On je taj ispit položio 1884., a za nj ga je spremao upravo A. pl. Shek. Filipović je pored odvjetnikovanja u Sarajevu, od 27. travnja 1893. uređivao list *Bošnjak*, koji je vlada subvencionirala. (Hamdija KREŠEVLJAKOVIĆ, »Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave /1878-1918/, u: *Izabrana djela Hamdije Kreševljakovića*, sv. IV., Sarajevo, 1991., 187.)

²⁵ Usp. <http://www.advkomfbih.ba>

²⁶ Izvješćujući Sabor o prilikama u pravosuđu, odjelni predstojnik A. Shek kao jedno od važnih postignuća svoje trogodišnje službe navodi: »[...] Advokatski red nema tendencije protiv domaćih sinova. To nikako ne stoji! Uzmite samo u ruku stari advokatski red, po kojemu, gdje god ko u Monarkiji položio advokatski ispit, eto diplome, dano mu je pravo tražiti mjesto advokata u Bosni. Mislite, da je to lako bilo objema polama Monarkije oduzeti dosadanje pravo, da njihov advokatski ispit više ne vrijedi za Bosnu i Hercegovinu? U našem advokatskom redu stoji: 'Advokat može biti samo onaj, koji u Bosni napravi ispit' [...].« (Govor odjelnog predstojnika gosp. Adalberta pl. Sheka u LXVIII. sjednici bos.-herc. zem. Sabora od 6. marta 1911.«, *SL*, 34/1911., br. 61 (19. ožujka).

Tu je djelatnost moguće u priličnoj mjeri rekonstruirati na temelju gradiva Arhiva Tuzlanskoga kantona/županije u Tuzli, u kojem se čuva arhivski fond pod nazivom »Arhiv Kotarskog suda u Tuzli 1908.-1920.«. Takva rekonstrukcija, dakako, nije potpuna. Nekoliko je razloga tomu.

Prvo, arhivsko gradivo tog fonda ne obuhvaća cjelovito prve tri godine Pilarova odvjetnikovanja. Doduše, u spisima iz kasnijih godišta moguće je naći brojne fragmente ranijih predmeta, budući da su neki ovršni postupci pokretani kasnije, a u nekim je slučajevima bilo potrebno izvršiti uvid u ranije spise.²⁸ Također, čini se da je pri arhiviranju sudskih spisa došlo do određenih pogrešaka, pa se, primjerice, veći broj spisa iz 1906. i 1907. nalazi u arhivskim kutijama s oznakama kasnijih godišta.²⁹

Drugo, dostupno arhivsko gradivo nije zapravo cjeloviti arhiv Kotarskog suda u Tuzli, nego obuhvaća oko pet stotina spisa.³⁰ Pritom ti spisi ne obuhvaćaju cjelokupnu djelatnost pojedinih sudskih odjela.³¹

Treće, sudski arhiv po logici stvari ne nudi podatke o Pilarovoj odvjetničkoj djelatnosti pred drugim sudovima odnosno upravnim tijelima, a mora se pretpostaviti, da je u doba gospodarskog prosperiteta, kao i temeljite promjene društvenoga i političkog sustava u razdoblju nakon aneksije, ta aktivnost bila znatna.³²

Četvrto, arhivski fond Kotarskog suda u Tuzli ne može pomoći pri rasvjetljavanju Pilarove odvjetničke djelatnosti koja nije izravno skopčana sa sudskim postupcima (pravno savjetovanje, komunikacija sa strankama, sastavljanje ugovora i drugih isprava i sl.). I napokon, peto, sudski spis sadrži samo podneske stranaka te sudske pozive i rješidbe, a ne i možebitne naputke stranaka, odvjetničke bilješke, činjenične i pravne analize te koncepte različitih podnesaka.

²⁷ U pismenom izvješću kojega je pod naslovom »Bosnien und Hercegovina und die verfassungsmässigen Einrichtungen für diese Länder« priredio po nalogu zemaljskog poglavice Marijana Varešanina u listopadu 1909., Shek svog zeta Pilara naziva »stvarnim duhovnim vodom, najdjelatnijim i najmarnijim članom Središnjeg odbora« Hrvatske narodne zajednice. (Hamdija KAPIDŽIĆ, »Dva priloga novijoj historiji Bosne i Hercegovine«, *Glasnik arhivâ i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine* (dalje: *GAI DARBiH*), Sarajevo, 2/1962., knj. II., 320.)

²⁸ Također, u nekim je sudskim predmetima iz 1908. deponirana punomoć izdana Ivi Pilaru 1907. ili čak ranije. Taj se vremenski odmak može objasniti vjerojatnim pokušajima da se stvar riješi izvan suda.

²⁹ Usp. primjerice, veliki broj spisa iz 1906.-1908. (ATK-AKS/T, kut. 468, s oznakom: Gradanske parnice 1918.)

³⁰ Tako je, primjerice, dostupno svega nekoliko predmeta iz prve polovice 1908., od kojih su cjelovita samo dva. U spisu P-38/08, Pilar je zastupao Salomona I. Alkalaja, trgovca iz Donje Tuzle (ATK-AKS/T, kut. 489, Ovrhe O-601 — O-700, predmet O-615/08, nereg.), a u spisu P-80/08, u kojemu Pilar zastupa trgovačku tvrtku »Mehmeda Prcića sinovi« u sporu protiv Đorđa Blagojevića Blaškića, iz Tuzle, radi 497,20 kruna. (ATK-AKS/T, kut. 489, nereg.) Nakon toga, kronološki prvi raspoloživi spis u 1908. jest parbeni spis P-403/1908, u kojemu je Pilaru izdana punomoć 9. lipnja 1908. U tom trenutku on već ima četiri suradnika, pa je jednostavno nemoguće, da u prvih pet mjeseci 1908. ne bi imao nijedan predmet započet pred Kotarskim sudom u Tuzli.

³¹ Kutije u kojima bi trebalo biti sadržano gradivo ovršnog odjela nerijetko obuhvaća fragmente pamičnih spisa koji se u kutijama s pamičnim spisima ne nalaze. Da je Pilar zastupao i u tim — zasad nedostupnim — pamičnim predmetima, upućuju ponekad prilozima (npr. odluke iz pamičnih spisa), a ponekad činjenica, da nedostaje punomoć za pokretanje ovrhe, slijedom čega se može zaključiti da se na ovršni postupak protegla punomoć izdana u pamičnome.

³² Desetci stečajnih i dražbenih oglasa u službenome *Sarajevskom Listu* pokazuju, da je Pilar djelovao i pred drugim sudovima, a da je naročito velik broj predmeta imao pred Kotarskim sudom u Gradačcu.

Prema tome, buduća će istraživanja nesumnjivo dopuniti sliku o tuzlanskom razdoblju Pilarova odvjetnikovanja. No, i ovako manjkavo arhivsko gradivo može solidno poslužiti za stjecanje osnovne predodžbe o odvjetniku Ivi Pilaru. Dodatne obavijesti pružaju stečajni i dražbeni oglasi sukcesivno objavljeni u službenome vladinu glasilu, *Sarajevskom Listu*.³³ Između 1905. i 1918., kad *Sarajevski List* prestaje izlaziti, objavljeno je nekoliko stotina takvih oglasa, što pokazuje da se Pilarov ured primarno bavio građanskim, trgovačkim i stečajnim pravom. Pilar se očito nije ozbiljnije bavio kaznenim pravom. Teško je vjerovati da je u njegovo vrijeme iz praktičnih, ekonomskih razloga bila moguća tako uska specijalizacija, da bi si mogao priuštiti otklanjanje obrana u kaznenim postupcima. Iako sačuvano i dostupno gradivo Kotarskog suda u Tuzli sadrži svega nekoliko fragmenata koji pokazuju da je ipak imao dodira i s kaznenim pravom,³⁴ očito je da mu ta grana prava nije bila previše bliska.³⁵

S obzirom na izobrazbu i prethodnu karijeru, posve je očekivan zaključak koji proizlazi iz sačuvanoga gradiva, da je građansko (i trgovačko) pravo bilo u središtu njegovih profesionalnih interesa. Ipak, pri ocjeni razloga za takvu njegovu profesionalnu orijentaciju svakako bi trebalo krenuti i od pretpostavke, da u maloj sredini, kakva je Tuzla u to doba bila, s još snažnim tradicionalnim moralom, kaznena djela nesumnjivo i nisu bila previše česta. No, ta pretpostavka trebala bi dodatnih dokaza. Odjelni predstojnik za pravosuđe izvjestio je Sabor, da je godine 1910. kriminalitet porastao samo u tuzlanskome okrugu (»okružju«), i to za 13 slučajeva, dok je u svim ostalim okruzima u padu.³⁶

Prvo pitanje, na koje bi trebalo odgovoriti, jest pitanje o razlozima Pilarova odlaska u odvjetništvo. S mjesta tajnika ravnatelja bečkoga »Dioničkog društva željezne industrije«, on odlazi u Hrvatsku, a 1900. seli u Sarajevo, gdje se zapošljava kao tajnik ravnatelja Zemaljske privredne banke.³⁷ Već iduće godine radi u pravosuđu, kao službenik Sudbenog stola i odvjetnički perovođa.³⁸ Očividno je, dakle, da odluku o odlasku u odvjetničke vode donosi najkasnije godinu dana nakon dolaska u Sarajevo.

³³ Službeni list zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu prvotno se zvao *Bosanskohercegovačke novine*, te je pod tim nazivom izlazio od 1. rujna 1878. do 31. srpnja 1881. Dne 3. kolovoza 1881. prvi put izlazi pod novim imenom: *Sarajevski List*, čiji će zadnji broj biti objavljen 2. studenoga 1918. Od 30. prosinca 1909. do 29. ožujka 1912. Zemaljska je vlada kao dnevnik objavljivala i *Večernji Sarajevski List*. (H. KREŠEVIJAKOVIĆ, »Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave /1878-1918/, u: *Izabrana djela Hamdije Kreševljakovića*, sv. IV., 185.)

³⁴ U nerazvrstanom gradivu Kotarskog suda u Tuzli pronađen je dio spisa 1744/08-kz, u kojemu je Pilar zastupao oštećenika, tuzlanskoga gimnazijskog profesora dr. Antu Lovrića, u kaznenom postupku protiv Muratbega Zajmovića, koji je »radi prestupka proti sigurnosti poštenja« osuđen na pet dana zatvora i novčanu kaznu od 50 kruna. (ATK-AKS/T, nerazvrstano, god. 1909.)

³⁵ Iz punomoći, koju mu je za potrebe kaznenog postupka (vjerojatnije je, da je to bilo u svojstvu okrivljenika nego oštećenika!) 2. studenoga 1912. izdao Hasaga Čamidžić, vidi se da su na obranu odnosno zastupanje ovlašteni Pilar i njegovi perovođe Milčić i Nikić, a ne i Mate Krile koji je tada također radio kao perovođa u Pilarovu uredu. (ATK-AKS/T, kut. 457, Gradanske parnice /sic!/ 1912, nereg.)

³⁶ »Exposé odjelnog predstojnika g. Ad. pl. Sheka na sjednicama zem. sabora od 2. i 4. marta 1911.«, *VSL*, 2/1911., br. 52 (8. ožujka).

³⁷ S. LIPOVČAN, »Dr. Ivo Pilar (1874.-1933.): Život i djelo (Nacrt)«, *Pilar*, 1/2006., br. 1, 14.

³⁸ *Isto*.

vo, s obzirom na to, da je nužna pretpostavka otvaranja vlastite odvjetničke pisarnice prethodno obavljanje vježbeničkog staža, pri čemu je odvjetnički kandidat morao najmanje jednu godinu provesti na radu kod suda. Kako nije poznato, da bi između 1899. i 1901. bio izložen kakvim progonima, sukobima ili sličnim traumatičnim iskustvima, smije se zaključiti da je odvjetništvo kao poziv odabrao slobodno, i da u nj nije bio *otjeran*.

Pregled arhivskoga gradiva kotarskog suda u Tuzli ne pruža odgovor na drugo pitanje, koje se nameće: je li Pilar za sjedište svoje pisarnice odabrao Tuzlu, a ne Sarajevo, u kojemu je već nekoliko godina radio, pa je nesumnjivo stekao određena poznanstva i utjecaj, koji su mu u poslu mogli samo koristiti, ili je praksu otvorio u Tuzli mimo vlastite volje.

Društveni i kulturni život Sarajeva mladoga su i ambicioznog intelektualca morali privlačiti neusporedivo više, negoli jedna puno provincijalnija Tuzla.³⁹ Prema tadašnjem zakonu, o sistematizaciji odvjetničkih mjesta odlučivale su upravne vlasti, što znači da kandidat nije mogao samostalno odlučivati gdje će se baviti odvjetništvom. Nema dokaza, da je kod Pilara učinjena iznimka, pa se može zaključiti, da je odvjetnički ured mogao otvoriti samo tamo gdje mu je vlada podijelila to pravo, tj. u Tuzli. S druge strane, nema znakova da se toj odluci opirao ili da je zbog nje negodovao, nego je vrlo brzo, nakon svega nekoliko godina, u Tuzli zasnovao veliku obiteljsku kuću, očito kaneci nastaviti živjeti u tom gradu. Ne može se isključiti ni mogućnost da je na prihvaćanje te odluke stanovit utjecaj imao njegov punac dr. A. pl. Shek,⁴⁰ a možda i nagli gospodarski razvoj tuzlanskog područja, te činjenica, da konkurencija u Tuzli nije bila ni izbliza tako snažna kao u Sarajevu.

Tuzla na izmaku XIX. i početku XX. stoljeća

U gospodarskom smislu, značenje Tuzle i tuzlanskog područja krajem XIX. i početkom XX. stoljeća bitno se povećalo. Najvažnija prirodna bogatstva tuzlanskoga bazena bili su sol i ugljen. Izgradnja prve moderne solane započelo je 1884. u Simin Hanu. Četiri godine kasnije u Kreki je otvoren novi rudnik ugljena i ciglana. U Lu-

³⁹ Sarajevo je 1895. imalo 38.083, a godine 1910. 51.919 stanovnika. Od skoro 52.000 stanovnika godine 1910., njih 36.400 navelo je hrvatski ili srpski kao materinski jezik. (Usp. H. KREŠEVLJAKOVIĆ, «Sarajevo u vrijeme austrougarske uprave /1878-1918/, u: *Izabrana djela Hamdije Kreševljakovića*, sv. IV., 211.)

⁴⁰ Pilarov punac Adalbert pl. Shek Vugrovečki rodio u Vugrovcu, kraj Zagreba, 18. svibnja 1851., a umro je u Zagrebu 13. ožujka 1933. Završio je gimnaziju u Zagrebu, a pravo u Beču. Nakon niza dužnosti u sudstvu, 1883. dodijeljen je bosansko-hercegovačkoj Zemaljskoj vladi i to najprije kao sudski savjetnik u Okružnom sudu u Banja Luci. Iste je godine premješten u Okružni sud u Sarajevu. Početkom 1884. nastavio je s radom u Prvom odjeljenju Zemaljske vlade u Sarajevu, u Odsjeku za reguliranje šumskih posjeda i osnivanje gruntovnica. Kao referent tog Odsjeka surađivao je na izradi zakonskih osnova o uređenju šumskog posjeda, kao i na zakonodavnom radu na osnivanju gruntovnica. Godine 1887. postavljen je za pomoćnog referenta na Vrhovnom sudu za Bosnu i Hercegovinu. U razdoblju od 1889. do 1896. bio je nadsavjetnik na Vrhovnom sudu. Od 1896. do 1907. bio je predsjednik senata Vrhovnog suda. Godine 1907. imenovan je za šefa Odjeljenja za pravosuđe Zemaljske vlade u Sarajevu. Uz svoje sudačko zvanje, Shek se posvetio odgajanju šerijatskoga sudačkog podmlatka. Nakon aneksije (1908.), bio je jedan od glavnih autora bosansko-hercegovačkog ustava (1910.). Godine 1913. Shek je umirovljen, te mu je tom prilikom podijeljena čast pravoga tajnog savjetnika. Godine 1919. se zbog bolesti potpuno povukao iz javnog života. (Podatci preuzeti iz: Z. MATIJEVIĆ, «Državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine u političkim koncepcijama dr. Ive Pilara /1917.-1918./, *Prilozi/Contributions*, Sarajevo, 31/2002., 148, bilj. 55.)

kavcu je 1893. otvorena Prva bosanska fabrika amonijačne sode d. d., a u Tuzli 1887./88. Prva bosanska fabrika špirita i rafinerija Alios Grauaug.⁴¹ Tuzlanska je solana bila državno poduzeće, budući da su sol i duhan bili državni monopoli.⁴² Već 1885. počinje snažna eksploatacija šumskoga blaga, slijedom čega se otvara veliki broj pilana i drveno-industrijskih poduzeća.⁴³ Važnu ulogu imala je i Tuzlanska drvna industrija d. d., koju je 1912. osnovala Madžarsko-češka industrijalna banka.⁴⁴ Pored Privilegovane zemaljske banke za BiH, svoju filijalu u Tuzli 1907. osniva i Srpski kreditni zavod d. d., a pred početak Prvoga svjetskog rata otvorena je i filijala Hrvatske centralne banke.⁴⁵ Tuzla je bila na jednom od glavnih prometnih pravaca u zemlji s inače vrlo zapuštenom prometnom infrastrukturom.⁴⁶ To je rezultiralo i snažnim razvojem obrta i trgovine. U Tuzli su smještene brojne upravne, vojne, kulturno-prosvjetne, zdravstvene i vjerske insitucije.⁴⁷

Također, ni kulturno značenje Tuzle ne treba podcjenjivati. Iako je Sarajevo bilo središte političkog života i grad u kojem je izlazila većina novina, prvo stalno kazalište u Bosni i Hercegovini utemeljeno je upravo u Tuzli.⁴⁸ Nakon Sarajeva i Mostara, Tuzla je u šk. god. 1899./90. dobila treću javnu gimnaziju u BiH.⁴⁹

Sve su ove okolnosti dovele i do porasta broja pučanstva. Između 1895. i 1910. pučanstvo tuzlanskog okruga naraslo je s 358.990 na 425.496 odnosno 18,53 posto.⁵⁰ Takav porast nije bio visok kao u nekim drugim okruzima, ali činjenica da se u sve-

⁴¹ Ilija HADŽIBEGOVIĆ, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Sarajevo, 2004., 188.-189.

⁴² Mira KOLAR, «Dr. Ivo Pilar i gospodarstvo (s posebnim osvrtom na bankarstvo)», u: *GP*, 1/2001., 70. Autorica na istome mjestu tvrdi, da je solana zapošljavala 170 radnika. Prema podacima koje objavljuje Hadžibegović, od 1905. do 1916. broj radnika u solani varirao je od 204 do 364. (I. HADŽIBEGOVIĆ, *Bosanskohercegovački gradovi*, 195.)

⁴³ I. HADŽIBEGOVIĆ, *Bosanskohercegovački gradovi*, 189.-190.

⁴⁴ M. KOLAR, «Dr. Ivo Pilar i gospodarstvo (s posebnim osvrtom na bankarstvo)», u: *GP*, 1/2001., 70.

⁴⁵ I. HADŽIBEGOVIĆ, *Bosanskohercegovački gradovi*, 190.

⁴⁶ Normalizacija željezničke pruge Doboj-Tuzla i istodobna gradnja normalne pruge Doboj-Sarajevo prvi je i najvažniji pothvat u državnom planu izgradnje željezničke mreže u BiH, definiranom 1912. (H. KAPIDŽIĆ, «Previranja u austro-ugarskoj politici u Bosni i Hercegovini 1912. godine», *GaiDARBiH*, 1/1961., knj. I., 234.-235.)

⁴⁷ I. HADŽIBEGOVIĆ, *Bosanskohercegovački gradovi*, 190.

⁴⁸ Višedesetljetna nastojanje da se izgradi kazališna zgrada u Sarajevu i utemelji stalno kazalište, nailazila su na brojne poteškoće. (Opš. Risto BESAROVIĆ, «Od Salomovog pozorišta do Društvenog doma», *GaiDARBiH*, 12-13/1972.-1973., knj. XII-XIII, 239-257; također vidi: H. KAPIDŽIĆ, «Pokušaj osnivanja stalnog pozorišta u Sarajevu 1913. godine», *Život*, Sarajevo, 1958., br. 8.)

⁴⁹ Srećko M. DŽAJA, «Kvalifikacioni profil i porijeklo nastavnog kadra na srednjim školama u BiH u austrougarskom razdoblju», u: [Nusret ŠEHIĆ i dr., ur.] *Migracije i Bosna i Hercegovina, Materijali s naučnog skupa Migracioni procesi i Bosna i Hercegovina od ranog srednjeg vijeka do najnovijih dana — njihov uticaj i posljedice za demografska kretanja i promjene u našoj zemlji*, održanog u Sarajevu 26. i 27. oktobra 1989. godine, Sarajevo, 1990., 170.

⁵⁰ *SL*, 35/1912., br. 257 (9. studenoga). U nizu članaka u kojima je obrađen popis pučanstva od 10. listopada 1910., *Sarajevski List* navodi kako je kod niza okruga (u službenim je izvorima njemački naziv «Kreis» preveden kao «okružje») i kotara došlo do teritorijalnih promjena u odnosu na ranije razdoblje, ali se dodaje kako je broj pučanstva u 1895. izračunat «prama sadašnjem opsegu dotičnih upravnih područja». (Isto.) Ipak, smatramo kako se navedenim podacima smijemo služiti tek kao orijentacijskima.

ga petnaest godina pučanstvo povećalo za 66.506 osoba, jasno govori o snažnom razvoju.⁵¹ Već su suvremene analize pokazale, da je od svih slučajeva velikog porasta pučanstva u nekim kotarima, »naravno umnažanje« uzrok samo u kotarima glamočkome i rogatičkom, dok je kod ostalih ključni razlog »doseljivanje elemenata, ponajviše iz monarhije, koji su ovdje našli novu svoju domovinu, ili kao koloniste, kao n. pr. u prnjavorskom kotaru, ili kao stalni radnici kod raznih industrijskih poduzeća.«⁵² Time se može objasniti i porast gradskog stanovništva: Tuzla je s 10.227 stanovnika narasla za petnaest godina na 12.273.⁵³

U konfesionalnom pogledu, koji se — osobito kod katolika — ne smije poistovjećivati s nacionalnim opredjeljenjem, većinu (43,06% ili 183.213) u tuzlanskome okrugu činili su 1910. pravoslavni, dok su muslimani tvorili 41,75% (177.649). Rimokatolika je bilo 14,13% (60.130), a grkokatolika 0,16% (666).⁵⁴ U samome gradu, 1895. muslimani su tvorili 71,93% (5.984), pravoslavni 14,91% (1.447), katolici 11,06% (2.358), židovi 1,87% (360), dok je ostalih bilo 0,23% (78). Petnaest godina kasnije, udio muslimana se smanjio na 58,51% (5.859). Neznatno se smanjio i udio pravoslavaca (14,15% ili 1.975), dok se povećao udio katolika (23,06% ili 3.877), židova (3,52% ili 269) i ostalih (0,76% ili 292).⁵⁵

Struktura gradskog stanovništva Tuzle 1910. pokazuje, da je te godine u gradu bilo 3209 osoba koje su se bavile nepoljodjelskim zanimanjima.⁵⁶ Porast pučanstva i intenziviranje gospodarskog života rezultirali su i sve većim brojem sudskih postupaka. Nakon što je osnovan krajem 1906., Kotarski sud u Tuzli imao je godišnje u prosjeku između 1000 i 1100 parbenih i podjednak broj ovršnih predmeta,⁵⁷ dok raspoloživi podatci ne dopuštaju zaključak o broju ostavinskih i izvanparbenih spisa. U kasnijem razdoblju broj predmeta se povećava, što svjedoči o sve dinamičnijemu društvenom i gospodarskom životu.⁵⁸

⁵¹ Sarajevski okrug narastao je s 228.107 na 288.061 (26,28%), banjalučki s 329.061 na 403.817 (22,71%), bihački sa 191.897 na 229.071 (21,65%), travnički s 240.526 na 284.561 (18,30%), a mostarski s 219.511 na 267.038 (21,65%). (Isto.)

⁵² Isto.

⁵³ I. HADŽIBEGOVIĆ, *Bosanskohercegovački gradovi*, 201. Treba napomenuti da tadašnji *SL*, 35/1912., br. 258 od 11. studenoga 1912. donosi drugačije podatke, pa tvrdi kako je od 1895. do 1910. pučanstvo od 10.227 naraslo na 11.233 (odnosno 10,81%).

⁵⁴ *SL*, 35/1912., br. 260 (13. studenoga). Usp. »Stanovništvo Bosne i Hercegovine prema vjerskoj pripadnosti na temelju službenog popisa 1910.«, u: *Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine*, ANUBiH, Posebna izdanja XCIX/29, Sarajevo, 1991., 340.

⁵⁵ I. HADŽIBEGOVIĆ, *Bosanskohercegovački gradovi*, 202.

⁵⁶ Isto, 199.

⁵⁷ Primjerice, posljednjeg dana 1908. zaprimljena je tužba u predmetu koji je dobio br. P-930/08. (ATK-AKS/T, kut. 441, inv. br. 40/1908.) Dvije godine kasnije, zaprimljena je 15. prosinca 1910. tužba u predmetu P-1031/10. (ATK-AKS/T, kut. 448, inv. br. 190/1910.) Ovrha je znalo biti i više. Primjerice, ovršni postupak O-1693/10 pokrenut je prijedlogom predanim sudu 16. listopada 1910. (ATK-AKS/T, kut. 495, Ovrhe 1910, nereg.)

⁵⁸ Primjerice, u 1912. tužba u spisu P-940/12 predana je sudu 2. rujna 1912. (ATK-AKS/T, kut. 453, inv. br. 49/1912.) Iste je godine tužbu u predmetu P-1196/12 Pilarov ured predao sudu 11. studenoga 1912. (ATK-AKS/T, kut. 455, inv. br. 211/1912.) To znači, da je te godine broj parbenih spisa dosegao približno 1300. Godine 1913. tužbu u spisu P. 1180/1913 Pilarov je ured predao sudu 18. studenoga 1913., pa se

Nakon aneksije 1908., hrvatski namještenici i službenici u Bosni i Hercegovini počeli su se osjećati nesigurno, budući da su Srbi dobili važna mjesta u državnoj upravi, a osim materijalne osnove koju su imali od ranije, uživali su i znatnu pomoć Kraljevine Srbije.⁵⁹ Različiti oblici muslimansko-srpske suradnje povećavali su osjećaj ugroženosti hrvatskih namještenika i službenika,⁶⁰ osobito onih koji su došli u BiH. nakon okupacije. Zbog novih prilika u BiH., hrvatski se namještenici i službenici vraćaju u Hrvatsku, iako su tamo lošije plaćeni.⁶¹ Oni koji su ostali, okupljaju se oko političkih organizacija,⁶² koje su u drugoj polovici prvog desetljeća XX. st. novoosnovane odnosno nastajale postupnom preobrazbom dotadašnjih društvenih i kulturnih udruga, dobrim dijelom upravo zbog osjećaja ugroženosti hrvatskih pozicija u Bosni i Hercegovini.

U takvim je okolnostima Pilar razvijao svoju odvjetničku djelatnost.

Pilarovo djelovanje u Tuzli od otvaranja odvjetničkog ureda do završetka Prvoga svjetskog rata (1905.-1918.)

U prvome razdoblju Pilarova odvjetnikovanja, u Tuzli kao odvjetnik rade dr. Maks Roth⁶³ i dr. Milan J. Maksimović.⁶⁴ Rothovo ime ne nalazimo u 1907., a od 1908. kao opunomoćenici raznih stranaka, pred tuzlanskim se sudovima pored Pilara pojavljuju tuzlanski odvjetnici Maksimović i dr. Viktor Jankiewicz, koji je preselio ured iz Dervente.⁶⁵ Maksimović je umro vjerojatno u drugoj polovici 1911.⁶⁶ Sredinom 1911.

može pretpostaviti, da je u preostalim četrdesetak dana te godine bilo još bar 200 novopokrenutih parničnih postupaka. (ATK-AKS/T, kut. 463, Građanske parnice 1914, nereg.)

⁵⁹ M. KOLAR, »Dr. Ivo Pilar i gospodarstvo (s posebnim osvrtom na bankarstvo)«, u: *GP*, 1/2001., 70.

⁶⁰ Opš. Luka ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: Do otvaranja Sabora 1910.)*, Zagreb, 1985.; Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhobosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001.; Dževad JUZBAŠIĆ, »Pokušaji stvaranja političkog saveza između vodstva srpskog i muslimanskog autonomnog pokreta u Bosni i Hercegovini«, *Prilozi Instituta za historiju u Sarajevu*, Sarajevo, 14-15/1978., 125-161.

⁶¹ U razdoblju od 1909. do 1911. iz Bosne i Hercegovine je iselilo više od 30.000 muslimana, te oko 250 Srba. (Usp. Tomislav KRALJAČIĆ, »Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine nakon aneksije«, u: *Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine*, 285-302.) Austrougarske vlasti su poduzele niz mjera kako bi spriječile ili bar usporile taj proces, nastojeći izbjeći optužbe za protumuslimansko držanje. U tome su i uspjele, pa je proces iseljavanja uglavnom okončan krajem 1911. (Opš. Dž. JUZBAŠIĆ, *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Sarajevo, 2002., 489-494.)

⁶² M. KOLAR, »Dr. Ivo Pilar i gospodarstvo (s posebnim osvrtom na bankarstvo)«, *GP*, 1/2001., 70.

⁶³ Usp. stečajni oglas Okružnog suda u Tuzli br. 5175/gr od 25. prosinca 1905, u: *SL*, 29/1906., br. 1 (3. siječnja).

⁶⁴ Niz oglasa u kojima je Maksimović imenovan stečajnim upraviteljem, objavljen je u *Sarajevskom Listu* tijekom 1906. Inače, Pilar je u jednom postupku 1910. zastupao tužiteljicu Gospu Milutinović, koja je tužila Maksimovića, da joj je na ime kupljenog pokućstva ostao dužan 144 kruna. Maksimović je tu parnicu dobio. (ATK-AKS/T, kut. 464, Građanske parnice 1915., nereg.)

⁶⁵ Kotarski ured kao sud u Derventi, navodi Jankiewicza kao odvjetnika u Derventi u oglasu br. 5084/gr. III.361/1906 od 15. lipnja 1906. (*SL*, 29/1906., br. 71 /20. lipnja/.) Jankiewicz je kasnije bio zastupnik u Saboru, a čini se da je to bio i Maksimović. (Usp. zapisnik XI. sjednice bosanskohercegovačkoga Zemaljskog sabora od 9. srpnja 1910., te XII. sjednice od 11. srpnja 1910., u: *VSL*, 1/1910., br. 165 /11. srpnja/, 3 te br. 166 /13. srpnja/, 3.)

⁶⁶ Da je Maksimović umro u drugoj polovici 1911., može se zaključiti iz dopisa Kotarskog suda u Tuzli br. P-955/10-11 od 27. listopada 1911. (ATK-AKS/T, kut. 448, inv. br. 164/1910.)

kao odvjetnik u Tuzli javlja se dr. Nikola Stojanović,⁶⁷ koji je relativno brzo razvio uspješnu praksu.⁶⁸ Poput Jankiewicza i Maksimovića, i Stojanović je postao članom Sabora, a on i Pilar nesumnjivo su se poznavali i iz bečkih studentskih dana.⁶⁹ Stojanović je u Tuzli aktivan kao odvjetnik i u prvoj polovici 1914.⁷⁰ U drugoj polovici 1914. njegov je ured zatvoren, a sudovi u više navrata upravo Pilara imenuju njegovim zamjenikom.⁷¹ Očito je iza Stojanovića ostalo puno neriješenih spisa, što bi ukazivalo na to, da je Tuzlu napustio dosta naglo. Protiv Stojanovića je tužbom ustao čak i Jankiewicz, pa je Kotarski sud u Tuzli u parbenom predmetu P. 169/1-1916

⁶⁷ Najraniji datum u kojem sam pronašao Stojanovića, jest oglas Okružnog suda u Tuzli St-3/6-1911 od 12. lipnja 1911., kojim se objavljuje da je dr. Nikola Stojanović imenovan stečajnim upraviteljem imovine trgovačke tvrtke Mustafe Bajrića u Maglaju. (SL, 34/1911., br. 140 /1. srpnja/.)

⁶⁸ Stojanoviću se osobito iz socijalističkih redova predbacivalo da je »za advokatsku sinekuru glasao s vladom«. Usp. [Božo MADŽAR, prir.], *Socijalistički radnički pokret u Bosni i Hercegovini 1911. godine*, Sarajevo, 1988., dok. 96, str. 193-194. i dok. 120, str. 228-231.

⁶⁹ Dr. Nikola Stojanović rođen je 1879. u Mostaru, a umro je 1964. vjerojatno u Beogradu. Godine 1898. upisao je pravo na bečkom Sveučilištu i primao stipendiju za siromašne studente. Mandl tvrdi, da je 1901. dobio tajnu subvenciju srbijanske vlade i da je skupa s Milanom Srškićem izazivao ispade srpskih studenata u bečkome »studentskom konviktu«. Kao student prava bio je predsjednikom Srpskoga akademskog društva Zora u Beču. Stojanović je autor predavanja koje je kasnije, pod naslovom »Srbi i Hrvati«, objavljeno u beogradskom *Srpskome književnom glasniku*, br. 7/1902. i bez ograde pretiskano u zagrebačkom *Srbobranu* (1902.). Taj je članak izazvao protusrpske demonstracije. Na bečkome kolodvoru Stojanović 1903. kliče kralju Petru kao kralju Hrvata. Godine 1904. član je odbora Kongresa Slovenskog juga u Beogradu, a tri godine kasnije djeluje kao pouzdanik između Slovenskog juga i srbijanske vlade za Bosnu. Godine 1909. djeluje u Tuzli kao konfident srbijanske vlade. Zastupnik u bosanskom Saboru. Početkom rata bježi u Srbiju, a sudbena je istraga u njegovu stanu pronašla 110.000 kruna. Kasnije je Stojanović djelovao kao član Jugoslavenskog odbora, a Mužić, čini se, prihvaća tvrdnju Dragoslava Jankovića i Zorana Nenezića, da je Stojanović bio slobodni zidar. Zemaljska vlada je 21. lipnja 1917. izvijestila Zajedničko ministarstvo financija o osobi tada 38-godišnjeg Stojanovića: završio je pravo na bečkom Sveučilištu, gdje je 1903. promoviran u doktora prava. Njegovi pokušaji da dobije mjesto auskultanta odbijeni su, jer se još kao sveučilištarac pokazao politički nepodobnim. Od 1903. do 1905. radio je u Mostaru kao odvjetnički koncipijent kod odvjetnika Marinkovića i Dominika Mazzija, a krajem 1905. otišao je u Dubrovnik, gdje je radio kao koncipijent i bavio se publicističkom djelatnošću. Godine 1907. vratio se u Mostar i upisao se u popis odvjetničkih kandidata, te je kod Okružnog suda u Mostaru obavio nužnu jednogodišnju sudsku praksu. Odvjetnički je ispit položio 1909., a dvije godine kasnije, ministarskom rješidbom 1192/B. H. od 28. siječnja 1911. odobreno mu je odvjetničko djelovanje u Tuzli. U Srbiju je otišao malo prije Sarajevskog atentata. Brojni dokazi potvrđuju, da je kao student dobivao tajnu stipendiju srbijanske vlade, koja ga je financijski pomagala i u kasnijem razdoblju. Tijekom Prvoga svjetskog rata i nakon njega Stojanović se povremeno javljao publicističkim i memoarskim tekstovima, od kojih su neki objavljeni i u obliku brošura. Najpoznatije njegovo djelo je knjiga *Jugoslavenski odbor (članci i dokumenti)* (Izdanje »Nove Evrope«, Zagreb, 1927.). Pilar ga u *Južnoslavenskom pitanju* (Beč, 1918.) opetovano spominje kao hrvatomrscu. Navodno je i nakon Drugoga svjetskog rata Stojanović slovio kao »stručnjak za hrvatsko pitanje« te u tom smislu bio savjetnik predstavnicima režima. (Leopold MANDL, *Die Habsburger und die serbische Frage. Geschichte des staatlichen Gegensatzes Serbiens zu Österreich-Ungarn*, Wien, 1918; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhovbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 687., bilj. 1393; Ivan MUŽIĆ, *Masonstvo u Hrvata*, VII. izd., Split, 2001., 187, 336; H. KAPIDŽIĆ, »Bosna i Hercegovina za vrijeme Prvog svjetskog rata«, *GAI DARBIH*, 6/1966., knj. VI, dok. 21, 245-248; Ivan CEROVAC, *Hrvatski politički leksikon*, London, 1988., 166.)

⁷⁰ To se nedvojbeno dade zaključiti iz brojnih dražbenih oglasa u *Sarajevskom Listu* 1914.

⁷¹ Usp. dražbene oglase Kotarskog suda u Tuzli u predmetima O. 632/3-1914 od 17. prosinca 1914. i O. 280/4-1914 od 18. prosinca 1914. u: SL, 38/1915., br. 13.

imenovao Pilara Stojanovićevevim skrbnikom, budući da je ovaj »sada nepoznata boravišta«.⁷²

U nešto kasnije razdoblju, pored Pilara i Jankiewicza pojavljuju se i neki drugi odvjetnici. Tako od 1913. u Tuzli kao odvjetnika srećemo i dr. Ljubomira Peleša, koji radi do kraja rata.⁷³ Iz arhivske dokumentacije proizlazi, da je u Tuzli u drugom desetljeću XX. stoljeća kao odvjetnik radio i dr. Bahrija Kadić.⁷⁴ U proljeće 1918. odvjetničkom praksom u Tuzli započinje i Šefkija Gluhčić.⁷⁵

Zbog već spomenute manjkavosti dokumentacije, nije moguće zaključivati o tome, koliko je od svih postupaka vođenih pred Kotarskim sudom u Tuzli otpadalo na Pilarov ured. Čini se, ipak, da je imao najrazvijeniju odvjetničku pisarnicu u Tuzli. Ilustrativan je podatak o predmetima zamećenima u prvom tjednu rujna 1912. Pilarov ured tada predaje Kotarskom sudu u Tuzli tužbe tužitelja u četiri spisa, i to: P-939/12, P-940/12, P-941/12, P-943/12, a preuzima zastupanje tuženika u još dva spisa (P-942/12 i P-948/12).⁷⁶ Takva gustoća, tj. količina novih predmeta u kratkome vremenskom razmaku, koja u Pilarovu slučaju i nije previše neuobičajena, posve pouzdano svjedoči o snazi Pilarove odvjetničke pisarnice.

Posredno o snazi Pilarova ureda, makar u jednoj grani prava, govore stečajni oglasi, objavljavani na zahtjev upravitelja »stečajnih gromada« u službenome vladinu Sa-

⁷² SL, 39/1916., br. 1120, 5. Riječ je, dakle, o građanskopravnom odnosu između Jankiewicza i Stojanovića, a ne o kaznenoj stvari.

⁷³ Usp. spis Kotarskog suda u Tuzli P. 1044/1912, u kojem postupak nije okončan do sredine 1917. (ATK-AKS/T, kut. 456, Građanske parnice 1912., nereg.) U rujnu 1918. Peleš predaje sudu podnesak u spisu P-353/18. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.)

⁷⁴ Bahrija Kadić (1878.-1944.) radio je kao odvjetnik u Tuzli od 1913. do 1941. Politički djelovao s hrvatskih pozicija. U doba Nezavisne Države Hrvatske bio veliki župan Velike župe Plive i Rame, a 1942. Velike župe Usore i Soli. Godine 1944. postao članom Državnog vijeća. Nakon ulaska partizana u Tuzlu najvjerojatnije počinio samoubojstvo. (*Hrvatski biografski leksikon*, sv. 6, Zagreb, 2005., 710.) U dostupnom gradivu Kotarskog suda u Tuzli o njegovoj djelatnosti nema puno podataka. Kronološki, prvi put se spominje kao odvjetnički perovoda u punomoći koju je 11. lipnja 1908. u Sarajevu Pilaru izdala trgovačka tvrtka Brunner & Co. Tada je uvršten u punomoć kao perovoda, skupa s Makancem i Odićem, što bi upućivalo na to, da je neko vrijeme čak radio u Pilarovu uredu. (ATK-AKS/T, kut. 468, Građanske parnice 1918., nereg.) No, nejasno je, zašto ga nema na drugim punomoćima izdanima u to doba. Ime Bahrije Kadića kao odvjetnika nalazimo u predmetu P-Pr-516/12 u odluci od 18. veljače 1914., ali se 14. svibnja te godine rješenje ispravlja »u koliko je kao zastupnik tužene uvršten odvjetnik dr. Bahrija Kadić mjesto dr. Nikole Stojanovića u Tuzli«. (ATK-AKS/T, kut. 458, inv. br. 374/1912.) U 1919. na ročište u predmetu On-101/1918. u ime tuzlanskog odvjetnika Kadića pristupa njegov zamjenik, odvjetnički kandidat dr. Zuglia. (ATK-AKS/T, kut. 467, Građanske parnice 1918., nereg.) Također, u spisu Kotarskog suda u Tuzli R-473/18 nalazi se molba koju u jesen 1918. na tiskanome memorandumu podnosi dr. Bahrija Kadić, odvjetnik u Tuzli. (ATK-AKS/T, kut. 467, Građanske parnice 1918., nereg.)

⁷⁵ Usp. punomoć Mehe Kalajčevića od 12. travnja 1918. u spisu P-317/18. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.) Također vidi osudu Okružnoga kao prizivnog suda, donesenu »u ime suverenog naroda S. H. S.« u spisu Pr. 152/18-3 od 8. ožujka 1919. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.) kao i osudu Kotarskog suda u Tuzli P-361/1918 od 5. kolovoza 1918. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.) Gluhčić je, čini se, ranije bio odvjetnički perovoda kod Maksimovića. Usp. zapisnik od 31. listopada 1908. u spisu Kotarskog suda u Tuzli P-159/08. (ATK-AKS/T, kut. 468, Građanske parnice 1918., nereg.)

⁷⁶ Svi ovi spisi nalaze se u: ATK-AKS/T, kut. 453. Valja domisliti, da se radi o različitim strankama, a ne o zastupanju jedne stranke u nizu predmeta.

rajevskom listu. I tu se, naime, Pilarovo ime javlja znatno češće od imena njegovih tuzlanskih kolega.

U prilog tvrdnji, da je njegov ured bio razvijeniji od ureda ostalih tuzlanskih odvjetnika, posredno govore još neki podatci. U prvom redu oni o njegovim suradnicima. Primjerice, u predmetu P-900/08, tužitelj Pašaga H. Prcić izdao je Pilaru 25. ožujka 1908. u Donjoj Tuzli punomoć za zastupanje, ovlašćujući na zamjenu njegove suradnike: odvjetničke perovođe dr. Milana pl. Makanca i dr. Tadiju Odića, te sollicitatore Dragana Pavlovića i Miju Ćosića.⁷⁷ To znači, da je Pilar već u proljeće 1908., dakle, nakon jedva tri godine odvjetnikovanja, imao ured s još četiri suradnika, od čega dva doktora prava. Takav bi se ured i u današnjim hrvatskim, a osobito bosanskohercegovačkim prilikama morao smatrati natprosječno velikim.

Nadalje, sudski zapisnici pokazuju, da se na sudskim ročištima uglavnom pojavljuju njegovi suradnici. Pilar je iznimno rijetko nazočan u sudu, dok protivne stranke i na samim raspravama najčešće zastupaju upravo tuzlanski odvjetnici, a tek ponekad njihovi perovođe. To pokazuje, da su ti odvjetnici imali manje posla, a Pilarovo nesudjelovanje u sudskim raspravama odnosno prepuštanje tog dijela posla suradnicima samo se dijelom može objasniti njegovim vjerojatnim nastojanjem da angaži-

⁷⁷ ATK-AKS/T, kut. 441, inv. br. 25/1908.

Datum	Beschreibung	Betrag			Zustand
		fl.	kr.	h.	
08. 20	Uputa na stranke	5	---	---	47
	207, upozorenje Toma i ujednačenje	5	---	---	50
	od u. suradnikom, te ročište lastrom	---	---	---	---
	skrbništva	5	---	---	57
08. 27	Ispravak uvida	20	---	---	77
	2 prepisa, 1 napisa	5	---	---	82
	2 prepisa priloga A.	5	---	---	87
	Ispravak u. u. u. u. u.	5	---	---	92
	Ispravak na napomenu i biljez	3	---	---	95
09. 6.	Primanje otkazne na registriranje od,	---	---	---	---
	Iske katarakog odn. u. u. u. u. u. u.	---	---	---	---
	1810. broj P. 901. u. u.	---	---	---	---
	Otvrdnja ročišta u ročištima	---	---	---	---
* 6.	Ispravak i prepis pisma na stranke, perio	5	---	---	102
* 20.	Osnova napisa, napisa, napisa, napisa	15	---	---	117
	Biljez na napomenu	3	---	---	120
* 22.	Ispravak i prepis pisma na stranke, perio	5	---	---	125
09. 24.	Primanje otkazne na registriranje od,	---	---	---	---
	Iske katarakog odn. u. u. u. u. u. u.	---	---	---	---
	1810. broj P. 901. u. u.	---	---	---	---
	Otvrdnja ročišta u ročištima	---	---	---	---
	T u c k a	---	---	---	137

ranjem većeg broja suradnika ostavi sebi više vremena za javno, političko djelovanje. Naime, i neki njegovi suradnici nastojali su sudjelovati u političkim previranjima. Tako će se neki od njih pridružiti Pilaru i u njegovu političkom djelovanju.⁷⁸

Da je Pilar već nakon nekoliko godina bavljenja odvjetništvom imao razvijenu odvjetničku praksu i znatne prihode, rječito govori nacrt katnice u Tuzli, koju je ambiciozno zasnovao u srpnju 1909.⁷⁹ To potkrjepljuju i neki vanjski, simbolički znaci razvijenosti ureda, kao što su tiskani obrasci podnesaka, koji se u Pilarovu poslovnu skoro bez iznimke pojavljuju već na prijelazu 1908./09., te tiskani obrazac troškownika, kojega nalazimo od 1910.⁸⁰

⁷⁸ Primjerice, Makanec i Odić nalaze se među potpisnicima pisma, kojega su 20. svibnja 1910. članovi Hrvatske narodne zajednice i drugi ugledni Hrvati uputili papi Piju X., moleći ga da ne podupre nastojanja nadbiskupa Stadlera, da se ograniči uloga franjevaca. (Z. GRJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa J. Stadlera*, 467, 723, bilj. 2234.)

⁷⁹ «Osnova za novogradnju jednodatnice gosp. Dr. Ive Pilara u Donjoj Tuzli — U Zagrebu, mjeseca srpnja 1909.» (Jure KRIŠTO, «Ivo Pilar i hrvatska politika u Bosni i Hercegovini», *Hrvatska revija*, Zagreb, V/2005., br. 1, 45.)

⁸⁰ Ovi su podatci osobito ilustrativni ako se ima na umu da su u to doba sudski zapisnici pisani isključivo rukom, a sudske su rješidbe samo u ograničenom broju slučajeva sastavljene na prethodno pripremljenom obrascu.

Kao što je spomenuto, Pilar već 1908. ima nekoliko suradnika. Analizom broja i strukture njegovih suradnika može se pratiti razvitak njegove odvjetničke djelatnosti.⁸¹

Suradnike koje je Pilar namjestio u svom uredu s priličnim se stupnjem sigurnosti dade identificirati pregledom punomoći, koje su mu stranke potpisivale, te usporedbom tih punomoći sa sudskim zapisnicima, koji konstatiraju osobe nazočne pri obavljanje određene procesne radnje.⁸² Dne 14. studenoga 1907. Pilar izdaje zamjeničku punomoć solicitoru Miji Ćosiću, radi zamjene u ovršnom postupku Rašidhanume Kulović, veleposjednice iz Tuzle, protiv Alekse Cesarovića, nepoznatog boravišta. Ona je, pak, Pilara na zastupanje ovlasila 20. kolovoza 1905.⁸³ Avdo i Halil Subašić su 15. listopada 1905. izdali punomoć, na kojoj nije navedeno drugo ime uz Pilara.⁸⁴ Iz toga se može zaključiti, da na početku odvjetnikovanja u Tuzli Pilar nije imao zaposlenih suradnika (osim, eventualno, pisara), a da do jeseni 1907. ima svega jednog solicitora, Miju Ćosića.⁸⁵

No, na prijelazu 1907./08. situacija se bitno mijenja. Na punomoći koju mu u Budimpešti 8. listopada 1907. potpisuje tvrtka Adolf Schwarzkopf & Wolf, za zastupanje u parnici P-57/08, te onoj koju mu 27. listopada 1907. potpisuje Adurahmanaga Hadži Prcić, kao perovođe su navedeni dr. M. pl. Makanec i dr. Aurel Kudrna, a kao solicitori Dragan Pavlović i M. Ćosić.⁸⁶ Početkom 1908. Kudrna još radi kod Pilara i u njegovo ime nastupa na sudskim raspravama, ali tijekom te godine odlazi, kako bi u Derventi otvorio vlastiti ured. Već je spomenuto, da su 1908. suradnici u Pilarovu uredu odvjetnički perovođe dr. Makanec i dr. T. Odić, te solicitori D. Pavlović i M. Ćosić. Od proljeća 1909. umjesto Ćosića se kao solicitor pojavljuje Josip Mateša.⁸⁷ U istome sastavu njegovi suradnici ostaju do jeseni 1910., kad se kao odvjetnički perovođa pojavljuje još i dr. Ivan Tudor.⁸⁸ Od tog razdoblja više nema M. Ćosića, dok se tada javlja i dr. Franjo Nikić.⁸⁹ Na punomoćima izdanima Pilaru u studenom 1910. Tudora opet često nema,⁹⁰ ali se on 1911. najčešće — ali ne uvijek — pojavljuje. Ta-

⁸¹ Također je zanimljivo promotriti kakva je nacionalna struktura zaposlenika u njegovu uredu.

⁸² Naravno, imena nepravnik (možebitnih pisara, tajnika i sl.) na taj način nije moguće utvrditi.

⁸³ Spis nečitkog broja, u: ATK-AKS/T, kut. 496, Ovrhe 1911., nereg.

⁸⁴ ATK-AKS/T, kut. 456, Gradanske parnice 1912., nereg.

⁸⁵ Ne bi, naime, bilo logično da u postupku koji (zbog ovršenikova nepoznata boravišta) upućuje na dugo trajanje, za zamjenu ovlasti samo jednog solicitora, a da propusti to učiniti i u odnosu na perovođe i druge solicitore, da ih je imao.

⁸⁶ Obj. punomoći u: ATK-AKS/T, kut. 468, Gradanske parnice 1908., nereg.

⁸⁷ Usp. spise P-326/09 (inv. br. 57/1909), P-352/09 (inv. br. 63/1909), P-361/09 (nereg.), P-388/09 (nereg.) i brojne druge. u: ATK-AKS/T, kut. 444.

⁸⁸ Njegovo je ime dopisano na punomoći, koju je Pilaru 17. listopada 1910. u Tuzli izdao Osman Gazetić za zastupanje u predmetu P-995/10. (ATK-AKS/T, kut. 444, inv. br. 164/1910.)

⁸⁹ Obojica su naznačeni na punomoći koju je 20. listopada 1910. izdala udovica Tahira Tuzlića u postupcima R-818/11 i R-820/1911. (ATK-AKS/T, kut. 450, inv. br. 205/1911 i 208/1911.)

⁹⁰ Njegovo je ime naknadno, rukom, dopisano na zamjeničkoj punomoći koju je Pilar — dekretom predsjednika Okružnog suda u Tuzli, Irzikowskyja, u predmetu St. 4-1/10 od 11. studenoga 1910. imenovan stečajnim upraviteljem nad imovinom Mehmeda H. Halilovića — dne 12. studenoga 1910. izdao svojim suradnicima: perovodama Odiću, Makancu i Nikiću, te solicitorima Pavloviću i Mateši. (ATK-AKS/T, kut.

da su Pilarovi perovođe dr. M. pl. Makanec, dr. T. Odić,⁹¹ dr. F. Nikić i dr. I. Tudor, a solicitori D. Pavlović i J. Mateša,⁹² iako je moguće da je nekih promjena bilo u međuvremenu.⁹³ Od kasne jeseni 1911. među Pilarovim suradnicima više nema ni Makanca (od ljeta ni Odića!),⁹⁴ a uz Tudora i Nikića kao »odvjetnički kandidat« pojavljuje se Stevan Milčić.⁹⁵ Tudor je, ipak, kod Pilara radio relativno kratko, pa se već najkasnije u listopadu 1913. nalazi kao odvjetnik u Livnu.⁹⁶

Iz dostupnih potpisanih punomoći, može se zaključiti kako godine 1912., u kolovozu s Pilarom rade odvjetnički perovođe dr. F. Nikić, dr. S. Milčić i Mate Krile te solicitori D. Pavlović i J. Mateša.⁹⁷ U listopadu 1912. pojavljuje se perovođa Krile i solicitori Pero Todorović i Josip Seuffer,⁹⁸ koji se kao njegovi suradnici u istom svojstvu pojavljuju i 1914.⁹⁹ odnosno 1915.¹⁰⁰ U 1913./14. kod njega je kao solicitor

496, Ovrhe 1911., nereg.) Činjenica da je Tudorovo ima naknadno dopisano, upućuje na to da je krajem 1910. Pilar imao čak šest suradnika, tj. četiri perovođe i dva solicitora!

⁹¹ Odićevo ime nalazimo na punomoćima do ljeta 1911., ali ne kasnije.

⁹² Usp. npr. punomoć koju je 20. rujna 1911. u predmetu P-804/11 izdao Samuel Berger (ATK-AKS/T, kut. 450, inv. br. 188/1911.) ili punomoć Jove Pelemiša potpisana 25. rujna 1911. u predmetu P-815/11. (ATK-AKS/T, kut. 450, inv. br. 202/1911.)

⁹³ U predmetu P-817/11, pokrenutom tužbom koja je predana sudu 4. listopada 1911., nalazi se punomoć trgovca Moritza Lisske, navodno potpisana 25. ožujka 1908. Na njoj su pored Pilara naznačeni Makanec, Nikić, Pavlović i Mateša, dok je Tudorovo ime, izvorno napisano strojem kao i ostala, precrtano. No, na dnu potpisanog obrasca nalazi se Pilarova rukom pisana napomena na njemačkom jeziku: »Ovom istom punomoći supstituiram i gospodina dr. Ivo Tudora, koncijijenta iz Tuzle. Tuzla, 30. kolovoza 1911. Dr. Ivo Pilar. (ATK-AKS/T, kut. 450, inv. br. 204/1911.) Vjerojatno se radi o antedatiranoj punomoći, budući da se ni Tudor ni Nikić nigdje ne pojavljuju prije 1910. To također poizlazi iz činjenice, da nijedan drugi dokument u ovome spisu nije datiran prije 30. kolovoza 1911.

⁹⁴ U oglasnome dijelu vladina službenoga *Sarajevskog Lista*, od ljeta 1912. dr. T. Odić se pojavljuje kao odvjetnik u Bijeljini (Usp. *Sarajevski List*, 35/1912., br. 225 /1. listopada/) Makanca sredinom 1912. u istoj rubrici nalazimo kao odvjetnika u Travniku (Usp. *SL*, 35/1912., br. 169 /21. lipnja/.)

⁹⁵ Milčićevo je ime nadopisano rukom na punomoći koju je 22. listopada izdao H. Prcić (ATK-AKS/T, kut. 454, inv. br. 101/1911.), a prema dostupnicim podatcima, Milčić se na raspravi kao Pilarov zamjenik prvi put pojavljuje u spisu R-996/11 početkom prosinca 1911. (ATK-AKS/T, kut. 451, nereg.)

⁹⁶ Usp. dva oglasa Kotarskog suda u Livnu od 28. listopada 1913. u *SL*, 36/1913., br. 248 (5. studenoga).

⁹⁷ Dijelovi spisa O-1612/1912, s punomoći koju je potpisao Osman Hadžić sin Osmana, u: ATK-AKS/T, kut. 484, nereg. Jednak je sastav Pilarovih suradnika na punomoći, koju mu je 17. travnja 1912. potpisao Aliosman Muratović, za zastupanje u predmetu P-988/12. (ATK-AKS/T, kut. 453, inv. br. 76/1912.), odnosno koju su mu 19. kolovoza 1912. potpisali predstavnici Vaterländische Sonn- und Regenschirm-Fabrik AG, u spisu P-939/12. (ATK-AKS/T, kut. 453, inv. br. 48/1912.) ili budimpeštanski tvorničar R. Pürner, na punomoći izdanoj 18. kolovoza 1912. za zastupanje u spisu P-940/12. (ATK-AKS/T, kut. 453, inv. br. 49/1912.). Isto je i u slučaju punomoći, koju mu je 17. prosinca 1912. izdao Ahmet Avdić, radi izjavlivanja žalbe u spisu P-983/12. (ATK-AKS/T, kut. 453, nereg.)

⁹⁸ Usp. punomoć koju je Pilaru u Tuzli 17. listopada 1912. potpisao predstavnik tvrtke Fischl' Söhne, u: ATK-AKS/T, kut. 484, nereg., te u: ATK-AKS/T, kut. 519, Ostavinske parnice (sic!) 1911., nereg.

⁹⁹ Tako proizlazi iz punomoći koju je 14. ožujka 1914. u Tuzli potpisao Mujo Kukić, za zastupanje u spisu O. 130/1915. (ATK-AKS/T, kut. 512, Ovrhe 1915.-1917., nereg.)

¹⁰⁰ Usp. punomoć koju su Pilaru u Tuzli 1. travnja 1915. potpisali predstavnici tuzlanske filijale Privilegirane zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu, Puškar i Blagojević. (ATK-AKS/T, kut. 484, nereg.) Kao i punomoć koju su 26. ožujka 1915. potpisali ovlašteni predstavnici trgovačke tvrtke Calderara & Bankmann iz Beča, za zastupanje u spisu P-591/15. (ATK-AKS/T, kut. 468, Gradanske parnice 1918., nereg.)

zaposlen još i Ante Ribičić iz Tuzle.¹⁰¹ Od siječnja 1914. uz Nikića, Milčića i Krilu, kao odvjetnički perovođa u Pilarovu uredu radi i Dragutin Korlaet.¹⁰²

Tako snažan odvjetnički ured imao je i veliki broj klijenata. Povrh toga, za Pilarovu je odvjetničku djelatnost karakteristično to, da se pregledom oko pet stotina spisa i oko tri stotine dražbenih i stečajnih oglasa, dade utvrditi kako je postojao veći broj stranaka, koje su Pilarovoj pisarnici ostale vjerne godinama. To s priličnom pouzdanošću govori o kvaliteti njegovih usluga i korektnosti odnosa prema strankama.

Tako je on sa suradnicima u brojnim sporovima zastupao trgovačku tvrtku¹⁰³ Braće Ponjavić iz Tuzle, tvrtku M. Fischl's Söhne iz Kreke, kotar Tuzla, Pašagu H. Prcića iz Tuzle, trgovačku tvrtku Mehmeda Prcića sinovi, trgovačku tvrtku Braća Tadići iz Živinica, kotar Tuzla, Avrama Altarca, trgovca iz D. Tuzle,¹⁰⁴ Moritza Fürtha, trgovca iz D. Tuzle, Melvine Roth, udovicu budimpeštanskog odvjetnika Maksa Rotha, Ungarische allgemeine Creditbank, trgovačku tvrtku Alfred Sonnenfeld iz Trsta, trgovačku tvrtku G. Rumpel iz Beča, trgovačku tvrtku Calderara & Bankmann iz Beča, Salamona J. Alkalaya, trgovca iz Tuzle, tvrtku Taussig & Kohn iz Tuzle, Prvu tuzlansku parnu pivovaru Taussig & Kohn iz Tuzle, Vaterländische Sonn- und Regenschirm-Fabrik AG, Erste Gyulaer Strick- und Wirkwarenfabriks-AG iz Lugosa, trgovačku tvrtku Wahrmann & Breiner iz Tuzle, Ristu Hadži Ristića iz Tuzle, Hrvatsku seljačku zadrugu za zajmove i štednju u Ljepunicama, Dioničku pivaru Sarajevo u Tuzli, Abdurahmanagu Hadži Prcića, veletrgovca iz Tuzle itd.

S obzirom na Pilarovo iskustvo u bankarskom poslovanju i činjenicu da je predsjednikom afilijacije Prve hrvatske poštanske štedionice u Bosni i Hercegovini, tj. Hrvatske centralne banke za Bosnu i Hercegovinu i Hrvatske zadružne banke d. d. bio Pilaru politički i stranački bliski dr. Nikola Mandić, posve se logičnom čini pretpostavka prof. dr. Mire Kolar, da je Pilar u Tuzli zastupao te banke.¹⁰⁵ U prilog pretpostavci dr. Kolar mogla bi govoriti i činjenica da je Pilarov stric Martin bio članom Ravnateljstva Prve hrvatske štedionice 1919.-1931., pa opet 1933.,¹⁰⁶ iako pri ocjeni potonje okolnosti treba imati na umu, da Ivo Pilar nakon 1. prosinca 1918. nipošto nije bio osoba počudna režimu.

U svakom slučaju, dostupno arhivsko gradivo ne potvrđuje pretpostavku prof. M. Kolar. Nije, naime, pronađen nijedan sudski spis, niti makar jedan dražbeni od-

¹⁰¹ Usp. punomoć Huseina Hujdurovića, izdanu 12. veljače 1913., za zastupanje u spisu P-1190/12. (ATK-AKS/T, kut. 455, nereg.) Na obrascu ove punomoći nema Todorovićevo ni Seuferova imena. Inače, Ribičićevo je ime očito dopisano na punomoći, koju je 1. svibnja 1911. izdao Hasanbeg Mukić, za zastupanje u spisu O-833/11 (ATK-AKS/T, kut. 496, Ovrhe 1911., nereg.)

¹⁰² Usp. punomoć trgovačke tvrtke A. Petrić od 30. siječnja 1914. u spisu Osr-11/1914. (ATK-AKS/T, kut. 529, nereg.)

¹⁰³ Kako bi se izbjegle nejasnoće i olakšalo korištenje arhivskim gradivom, u ovom se tekstu koriste tada uobičajeni nazivi »trgovačka tvrtka«, »ostavinska parnica« i sl., iako u današnjoj terminologiji pojam trgovačke tvrtke nije istovjetan pojmu trgovačkog društva, niti se ostavinski postupak svrstava u pamični postupak itd.

¹⁰⁴ Altarc mu nije platio »zaslugu« u parnicama P-853/10 i P-893/10, pa je Pilar morao tražiti sudsku intervenciju. (ATK-AKS/T, kut. 464, Građanske parnice 1915., nereg.)

¹⁰⁵ M. KOLAR, »Dr. Ivo Pilar i gospodarstvo (s posebnim osvrtom na bankarstvo)«, u: *GP*, 1/2001., 69.

¹⁰⁶ *Isto*.

nosno stečajni oglas, u kojemu bi se Pilarov ured pojavio kao opunomoćenik Hrvatske centralne banke za Bosnu i Hercegovinu i Hrvatske zadružne banke d. d.¹⁰⁷

No tijekom pretežnog dijela svog odvjetnikovanja u Tuzli, zastupao je tuzlansku filijalu Privilegirane zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu.¹⁰⁸ Privilegirana zemaljska banka za BiH — Filijala u Tuzli, izdala je 5. srpnja 1907. punomoć Pilaru za zastupanje u sporu protiv Avrama I. Musafije i Osmana Bradarića, obojice iz Maglaja, radi isplate 350 kruna. Postupak se vodio pod br. P-930/08.¹⁰⁹ Istu je banku Pilar zastupao i u postupku P-413/08, radi naplate mjenične tražbine od 150 kruna od Smaila H. Smailovića.¹¹⁰ Od istog dužnika Pilar je u ime Banke drugi dug utjerivao u postupku P-436/08.¹¹¹ U parnici P-500/08 zastupao je Banku u sporu protiv Huseina Karića i Omera Pirića, radi 177 kruna.¹¹² Postupak P-631/08 tekao je po tužbi Banke protiv Mare i Đorda Blagojevića iz Tuzle, radi 445 kruna.¹¹³ Osjetno veća vrijednost (10.300 kruna) bila je u sporu Banke protiv Pave i Jove Antića iz Tuzle, radi kojega je Pilar pokrenuo ovršni postupak O-692/08.¹¹⁴ Znatna je i vrijednost predmeta postupka u kojemu Banka prijavljuje svoju tražbinu od 3.833,36 kruna u ostavinskom postupku iza smrti Marijana Hadži-Divkovića.¹¹⁵

¹⁰⁷ Hrvatska centralna banka za Bosnu i Hercegovinu osnovana je 1907., a Hrvatska zadružna banka d. d. 1910. godine. (H. KREŠEVLJAKOVIĆ, »Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave /1878-1918/, *Izabrana djela Hamdije Kreševljakovića*, sv. IV., 256.)

¹⁰⁸ Riječ je o novčanom zavodu, koji je više od dva desetljeća bio najjači u Bosni i Hercegovini. Pod nazivom Privilegovana zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu, na poticaj Zemaljske vlade osnovali su je 1895. Wiener Bank-Verein i Ugarska banka za industriju i trgovinu. Privilegovana zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu imala je sjedište u Sarajevu, te je odmah preuzela Bosanskohercegovački hipotekarni kreditni zavod i Bosansku narodnu dioničku banku, kao i neke pokrajinske banke. Početni kapital od 4 milijuna forinti brzo se povećavao. Godine 1918. preimenovana je u Zemaljsku banku za Bosnu i Hercegovinu. (H. KREŠEVLJAKOVIĆ, »Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave /1878-1918/, *Izabrana djela Hamdije Kreševljakovića*, sv. IV., 255.) Tu banku valja razlikovati od Privilegovanog odjela Union-banke za Bosnu i Hercegovinu koja je 1883. osnovana kao prvi novčani zavod u Bosni i Hercegovini, te je postojala do 1912. (*Isto*.) Također, valja je lučiti od Privilegovane agrarne i komercijalne banke za Bosnu i Hercegovinu, čije je osnivanje 1908. Zemaljskoj vladi predložila Peštanska ugarska komercijalna banka. Njezino je osnivanje odobreno 28. studenoga 1908. Deset od ukupno 40.000 dionica držao je dr. N. Mandić, koji je postao i članom uprave, a također ju je zastupao kao odvjetnik. To je dovelo do velike afere i negodovanja Hrvata, koji su Mandića optužili za služenje mađarskomu kapitalu i laganje javnosti. To je bio jedan od glavnih razloga da je Mandić 1909. podnio ostavku na mjesto predsjednika Hrvatske narodne zajednice. (Opš. L. ĐAKOVIĆ, »Privilegovana agrarna i komercijalna banka za Bosnu i Hercegovinu«, *GAI DARBiH*, 6/1966., knj. VI., 143-170. Također usp. Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhovobanskog nadbiskupa J. Stadlera*, 487.) Tijek afere opisan je i u »karakteristici« narodnog zastupnika i sarajevskog dogradonačelnika dr. Mandića, koju je general-bojnik Lipošćak 23. studenoga 1910. predao pobočniku prijestolonasljednika. (H. KAPIDŽIĆ, »Ispisi iz bečkih arhiva — prilozi političkoj historiji Bosne i Hercegovine«, *GAI DARBiH*, 12-13/1972/73., knj. XII-XIII, dok. 5, 299-301.)

¹⁰⁹ ATK-AKS/T, kut. 441, inv. br. 40/1908.

¹¹⁰ ATK-AKS/T, kut. 443, inv. br. 117/1908.

¹¹¹ ATK-AKS/T, kut. 443, inv. br. 122/1908.

¹¹² ATK-AKS/T, kut. 443, inv. br. 185/1908.

¹¹³ ATK-AKS/T, kut. 489, nereg.

¹¹⁴ ATK-AKS/T, kut. 489, nereg.

¹¹⁵ Postupak poslije smrti Marijana H. Divkovića, sina Ive Hadži Divkovića, iz Donje Tuzle, vođen je pred Kotarskim sudom u Donjoj Tuzli pod br. Os-118/08, a u istom je spisu Pilar kao opunomoćenik drugog

U parnici P-7/09 Pilar zastupa Privilegiranu zemaljsku banka za Bosnu i Hercegovinu — Filijalu u Tuzli u mjeničnom sporu protiv Đoke Popovića i Tereze Frauen-glas, radi 190 kruna.¹¹⁶ Mjenični je spor radi naplate 520 kruna po tužbi Banke protiv Jusufa Žunića i dr., tekao pod br. P-116/09.¹¹⁷ Dr. N. Mandić i drugi predstavnik Banke, Berković, izdali su 1. travnja 1910. u Sarajevu Pilaru punomoć za zastupanje u parnici protiv Dimitrija Dimitrijevića iz Bosanskog Šamca, radi isplate 167 kruna.¹¹⁸ Nakon što nije uspjela naplata od dužnika, protiv jamca Mustafe Hadži Kovačevića postupak radi naplate 105 kuna Pilar je u ime Banke pokrenuo tužbom od 20. prosinca 1910., dvije i pol godine nakon izdavanja punomoći.¹¹⁹ Slično je bilo i s postupkom R-676/10, koji je protiv Joze Pervana radi 183 krune pokrenut tri godine nakon izdavanja punomoći, te je okončan nagodbom 4. kolovoza 1911.¹²⁰ Tijekom 1910. Banku je zastupao i u parničnome postupku P-356/10 protiv trgovačke tvrtke J. Schnürmacher iz Tuzle, radi 625 kruna, iza kojega je slijedio ovršni postupak O-1693/10,¹²¹ kao i u parbenom postupku P. 806/10 protiv Mehmeda Skendića radi 300 kruna.¹²² Krajem rujna 1910. u ime Banke pokrenuo je parnicu P-809/10 protiv Đoke Popovića i dr. radi 422 krune.¹²³

U kontekstu Pilarovih odnosa s Privilegiranom zemaljskom bankom za Bosnu i Hercegovinu, zanimljivo je spomenuti da je Pilar zastupao i jamce, koji su od glavnih dužnika pokušavali utjerati iznos kojega su morali za njihov račun podmiriti Banci.¹²⁴

Godine 1912. Banku zastupa u parničnome, a potom i ovršnom postupku protiv Nikole Marijana i Tome Maksimovića, radi 60 kruna.¹²⁵ U proljeće 1914. Pilar zastupa tuzlansku filijalu Banke u ovršnom postupku protiv Halila Redžića i Franje Peranovića i dr., radi 3.500 kruna.¹²⁶ U ime Banke pokrenuo je i ovrhu O. 1389/3-1914 protiv Muharema Avdibašića radi 370 kruna.¹²⁷ I 1915. Pilar zastupa Privilegiranu zemalj-

vjerovnika, Đorda M. Kanazarevića iz Tuzle, prijavio tražbinu od 366 kruna. (ATK-AKS/T, kut. 517, Os-100-200, nereg.) Svoju tražbinu na ime pretplate (20,10 kruna), te javne zahvale (5,0 kruna) i troškova biljega odnosno poštarine (1,10 kruna) na teret ostavine M. Hadži Divkovića prijavila je i »Uprava časopisa 'Hrvatski dnevnik' u Sarajevu«. Kao zanimljivost, vrijedi spomenuti da se u omotu istog spisa nalazi nedatirani dopis sarajevskog odvjetnika dr. N. Mandića, koji u svojstvu predsjednika »utemeljačkog odbora« potvrđuje M. H. Divkoviću, primitak upisnog arka, kojim je ovaj upisao »4 komada dionica hrvatske Centralne banke i štedionice u Sarajevu kao i svotu od K 52 u kojoj je sadržano 10% od upisanih dionica i 3% u ime troškova osnivanja, te smo Vas kao dioničara gornjeg zavoda pribilježili«.

¹¹⁶ ATK-AKS/T, kut. 444, inv. br. 6/1909.

¹¹⁷ ATK-AKS/T, kut. 447, inv. br. 26/1909.

¹¹⁸ Spis P-948/10 u: ATK-AKS/T, kut. 444, inv. br. 147/1910.

¹¹⁹ Dijelovi spisa P-1046/1910 u: ATK-AKS/T, kut. 448, inv. br. 202/1910.

¹²⁰ ATK-AKS/T, kut. 449, Građanske parnice 1911, inv. br. 106/1911.

¹²¹ ATK-AKS/T, kut. 495, Ovrhe 1910, nereg.

¹²² ATK-AKS/T, kut. 464, Građanske parnice 1915, nereg.

¹²³ ATK-AKS/T, kut. 464, Građanske parnice 1915., nereg.

¹²⁴ Jamac Simo Dakić iz Bosanskog Šamca izdao je 21. prosinca 1909. punomoć Pilaru i njegovim suradnicima, te Aurelu Kudrni, njegovu bivšem perovodi, a sad odvjetniku iz Dervente, za zastupanje u parnici protiv Jefe G. Kostića i dr. Postupak je tekao pod br. P-44/10. (ATK-AKS/T, kut. 492, Ovrhe 1910., nereg.)

¹²⁵ ATK-AKS/T, kut. 458, Građanske parnice 1912, inv. br. 369/1912.

¹²⁶ SL, 37/1914., br. 86 (16. travnja)

sku banka za Bosnu i Hercegovinu — Filijalu u Tuzli, primjerice, u sporu protiv Save J. Mičića i dr., radi naplate 180 kruna,¹²⁸ ili u sporu protiv Jerka Dragutinovića i dr. radi 230 kruna.¹²⁹ Vodi i ovršni postupak protiv Miće Mitrovića i dr. radi 2.148,48 kruna.¹³⁰ Nakon uspjeha u parbenom postupku P-134/15 protiv Hadži Osmana ef. Prcića i dr. radi 30.000 kruna, Pilar je u veljači 1915. pokrenuo ovršni postupak O-134/15.¹³¹ Pod br. P-593/15 teče postupak protiv Alije Ibrahimagića i dr., radi 400 kruna.¹³² U posljednjoj ratnoj godini Pilar također zastupa tuzlansku filijalu Banke.¹³³

Ne računajući njezinu tuzlansku filijalu, Pilar nije zastupao Privilegiranu zemaljsku banku za Bosnu i Hercegovinu.¹³⁴ Koliko se može vidjeti iz stečajnih i dražbenih glasa u *Sarajevskom listu*, nju su pred sarajevskim sudovima zastupali najčešće dr. M. Rothkopf i dr. N. Mandić, koji je vodio njezine sporove i u Višegradu.¹³⁵ Pred sudom u Bijeljini zastupao ju je tamošnji odvjetnik Dušan Manigodić, pred banjalučkim sudovima tamošnji odvjetnici dr. Jozo Sunarić, dr. J. Zaloscer i dr. M. Pavša, u Bihaću dr. Simo Ilišević itd. Samo u jednom slučaju pronađen je podatak, da je Pilar zastupao brčansku filijalu Banke.¹³⁶ Također je potrebno zaključno napomenuti, da troškovi sastavljeni u predmetima u kojima je Pilar zastupao Banku nisu osobito impresivni, pa se s velikom sigurnošću može zaključiti, da prihodi koje je ostvarivao zastupajući Privilegiranu zemaljsku banku za Bosnu i Hercegovinu svakako nemaju previše važan udio u ukupnim prihodima njegova ureda, koji su bili znatni.

Razumljivo, iz arhivskoga gradiva Kotarskog suda u Tuzli nije moguće ništa zaključiti o prihodima Pilarova ureda od izvansudskog djelovanja. No, u velikom broju

¹²⁷ Oglas Kotarskog suda u Tuzli od 25. prosinca 1915., objavljen je u: SL, 39/1916., br. 16, 3.

¹²⁸ Dijelovi spisa P-581/1915 u: ATK-AKS/T, kut. 484, nereg.

¹²⁹ Dijelovi spisa P-582/1915. u: ATK-AKS/T, kut. 484, nereg.

¹³⁰ Dražbeni oglas Kotarskog suda u Tuzli br. O. 1150/9-1915. od 15. ožujka 1915. objavljen je u: SL, 38/1915, br. 91.

¹³¹ ATK-AKS/T, kut. 512, Ovrhe 1915.-1917., nereg.

¹³² ATK-AKS/T, kut. 468, Građanske parnice 1918., nereg.

¹³³ Usp. predmet P-355/18., u kojem je tužba protiv Obrena Stevića radi 830 kruna predana sudu 20. travnja 1918. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.) Istog je dana podnio u tužbu banke protiv Ignjata Ćirkovića i dr., u spisu P-354/18. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.). Postupak banke protiv Milice Simeunović, a kasnije protiv njezinih nasljednika, tekao je pod br. P-362/18. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.)

¹³⁴ Čak ni u Tuzli Pilar nije imao ekskluzivno zastupanje Privilegirane zemaljske banke. Kako se može zaključiti iz oglasa Kotarskog suda u Tuzli od 14. prosinca 1915. o postavljenju skrbnika tuženiku, u postupku P-861/1915 banku je zastupao dr. Hugo Holzmann, odvjetnik iz Bugojna. (SL, 39/1916., br. 2, 6.) Holzmann je Banku zastupao i u parnici P-881-1/1915 protiv Mustajbega Salihbegovića i dr., radi 600 kruna. (SL, 39/1916., br. 2, 5.)

¹³⁵ Dr. Nikola Mandić (1868.-1945.) odvjetničku je pisarnicu otvorio 1898. u Sarajevu. (H. KREŠEVLJAKOVIĆ, »Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave /1878-1918/, Izabrana djela Hamdije Kreševljakovića, sv. IV., 199.)

¹³⁶ Oglas Okružnog suda u Tuzli P-210/4-1917. (SL, 41/1918., br. 24., 2.) Stoga ne treba isključiti mogućnost, da bi pomniji pregled sudske dokumentacije okolnih sudova, donekle doveo do korekcije tvrdnje, da je Pilar zastupao samo tuzlansku filijalu. Inače, niz dražbenih oglasa upućuje na to, da je brčansku filijalu Banke najčešće zastupao brčanski odvjetnik dr. Ivo Kolbe.

spisa sačuvani su troškovnici, pa vrijedi na nekoliko primjera vidjeti tadašnju odvjetničku tarifu.

Zastupajući 1909. Pašagu Hadži Prcića iz Donje Tuzle u parnici protiv Augusta Seidla, činovnika Bosanskohercegovačkih državnih željeznica, radi isplate 40,03 kruna, Pilar je ovako obračunao trošak tužbe:

•Opomena sa poštarinom	K.	2,10
Uputa	K.	6,-
Punomoć i biljeg	K.	3,-
Sastav tužbe	K.	15,-
2 prepisa i 1 napis	K.	5,-
2 prepisa priloga A	K.	2,-
Biljezi 2/40 h. 1/20 h.	K.	1,-
Sravnjanje, papir i otprema	K.	3,-
Svaka obavijest stranke po	K.	2,10
Biljeg na osudu 1/2 K. i zapisnik svaki po 40 h	K.	2,40. ¹³⁷

Trošak tužbe je, kako vidimo, prekoračio vrijednost tužbenog zahtjeva.

U parnici P-411/10 Pilar je u ime Hasana Osmića podnio tužbu protiv Džulsume Žunić i dr., »radi priznanja prava vlasništva, s molbom za ubilježbu prijedora«, popisujući trošak na ovaj način:

•Put u D. Tuzlu vrhu upute odvjetniku i natrag	K.	4,-
Uputa odvjetniku	K.	12,-
Punomoć i biljeg	K.	3,-
Sastav tužbe	K.	20,-
2 prepisa 1 napis	K.	2,20
biljezi 1/2, 171, 1/20 h	K.	3,20
dobava originala A/i i 1 prepis	K.	6,-
sravnjanje i otprema	K.	1,-
obavijest stranke o naredjenju ročišta	K.	1,10
obava svakog ročišta	K.	10,-
obavijest stranke o uspjehu ročišta	K.	1,10
biljeg na osudu i zapisnik	K.	9,-. ¹³⁸

Ni u izvanparbenim predmetima tarifa nije bila zanemariva. U postupku osiguranja tražbine zasnivanjem zaloga na pokretnini (»provedenje osigurnog sredstva na pokretnine radi osiguranja tražbine«) u iznosu od 3.350 kruna, ovako glasi Pilarov troškovnik:

•Put u D. Tuzlu vrhu upute odvjetniku i natrag	K.	10,-
Uputa odvjetniku	K.	15,-
Sastav molbe	K.	16,-
2 prepisa i 1 napis	K.	4,60
Biljezi	K.	2,20
Izhođenje svjedočbe o opasnosti i biljeg	K.	8,-
Sravnjanje i otprema	K.	2,-. ¹³⁹

¹³⁷ Spis P-6/09 u ATK-AKS/T, kut. 444, nereg.

¹³⁸ ATK-AKS/T, kut. 256, Gradanske parnice 1910., nereg.

Tamo gdje je vrijednost spora osjetno manja, odvjetnički su troškovi također znatni. Primjerice, u postupku izdavanja privremene mjere zabranom raspolaganja nekretnina (»radi dozvole osigurnog sredstva stvarnoga zatvora zabranom prodaje i opterećenja protivničkih nekretnina«), radi osiguranja tražbine u iznosu od 434,50 kruna, popis troška izgleda ovako:

•Uputa	K.	15,-
Sastav molbe	K.	15,-
2 prepisa i 8 napisa	K.	5,-
Biljezi 2/1 krunu 8/20 h	K.	3,60
Provedbena pristojba	K.	4,50
Sravnjanje i otprema	K.	2,10. ¹⁴⁰

Kako bi se omogućila procjena, koja je stvarna cijena odvjetničkih usluga, usporedbe radi može se spomenuti da je vlada 1911. Saboru predložila projekt ustanovljenja jednog senata vrhovnoga kasacijskog suda, s predsjednikom »barem u III. činu« s godišnjom plaćom od 16.000 kruna i doplatkom od 8.000 kruna, te sedam kasacijskih sudaca u V. činu, svaki s godišnjom plaćom od 10.000 kruna i doplatkom od 2.200 kruna.¹⁴¹ Drugim riječima, mjesečni prihodi sudaca najvišeg suda prema tom bi prijedlogu imali između 1.000 i 2.000 kruna.

U ratno doba tarifa je također bila znatna. Primjerice, u izvanparbenom postupku br. R-173/18, Pilar je u ožujku 1918. podnio molbu za uređenje međa u ime Ahmeta Mehića-Alića, popisujući trošak na sljedeći način:

•Dolazak stranaka u Tuzlu radi upute odvjetniku	14,-	K
Izvidi u grunтовnici, dobava lustruma i prepis katastralne mape	30,-	K
Sastav molbe	20,-	K
2 prepisa 1 napis	2,80	K
Biljezi 2/1 K	2,-	K
Biljeg na prilog A.	0,50	K
Sravnjanje i otprema	1,-	K
Troškovi sudbene komisije	-	
Biljeg na zapisnik	-, ¹⁴²	

¹³⁹ Riječ je o Pilarovu troškovniku na molbi, podnesku kojim se pokreće postupak, njegova klijenta Josefa M. Finzija, trgovca iz Puračića, pod br. Osr-32/09. (ATK-AKS/T, kut. 518, Sudska osiguranja 1909., nereg.)

¹⁴⁰ Ovo je Pilarov troškovnik na molbi njegova klijenta Omera Mešanovića, iz G. Vukovija, pod br. Osr-21/09. (ATK-AKS/T, kut. 518, Sudska osiguranja 1909., nereg.) Iz rukom pisanih bilježaka na troškovniku, može se zaključiti da sud u znatnoj mjeri nije obistinio zatraženi trošak, pa je za uputu priznao 2 kruna, za sastav 5, za prijepise i napise 2,60, za biljege 3,60 kruna, za provedbenu pristojbu ništa, te za sravnjanje i otpremu 0,60 kruna, odnosno sveukupno 13,80 kruna (umjesto zatraženih 45,20 kruna). Ovakav nesklad između odvjetnikova obračuna troškova i iznosa kojega je tuzlanski sud priznao relativno je čest, i ne samo kod Pilara. Naravno, nemoguće je ustanoviti, je li Pilar od stranke doista i naplatio onoliko koliko je popisom troška zatražio, budući da je nesklad između propisane tarife i stvarne naplate i u ono doba bio svakodnevna pojava.

¹⁴¹ »Exposé odjelnog predstojnika g. Ad. pl. Sheka na sjednicama zem. sabora od 2. i 4. marta 1911.«, VSL, 2/1911., br. 58 (15. ožujka).

¹⁴² ATK-AKS/T, kut. 467, Gradanske parnice 1918., nereg.

Ni u poratno vrijeme odvjetničke usluge nisu bile bitno manje. U parnici na utvrđenje, koju je 26. lipnja 1919. pod br. P-571/19 pokrenuo pred Kotarskim sudom u Tuzli u ime Tahirhanume Tuzlić ud. Gradašćević, popis troška izgledao je ovako:

Putni trošak stranke i natrag radi upute odvjetniku,	
uzdržavanje i danguba	20,- K
Uputa sa strankom	10,- K
Punomoć i biljeg	4,25 K
Opomeno pismo protivniku	10,- K
Sastav tužbe	20,- K
2 prepisa tužbe	4,80 K
bilj: 1/2, 1/1 K	3, - K
dobava priloga A/	10,- K
odprema	0,60 K
poštarina	0,80 K. ¹⁴³

Naravno, puko navođenje tarife ne znači da je odvjetnik i faktično naplatio odnosno uspio naplatiti sav popisani trošak. No, Pilar je i taj aspekt odvjetničke djelatnosti shvaćao vrlo ozbiljno, pa se nije libio tužbom utjerivati tražbine od vlastitih stranaka, makar to bio korak koji se nužno smatra prilično nepopularnim. Primjerice, u parnici koja je tekla pod br. P-925/08, dne 21. prosinca 1908. podnio je tužbu protiv Mustafe Mujića i Sulje Mujića, da su mu za zastupanje ostali dužni 104,2 kruna, te je u tom postupku i uspio.¹⁴⁴ Kotarskom je sudu 15. travnja 1909. predana njegova tužba protiv Hadžire Ibrahimbegović i njezine djece, zastupanih po skrbniku, zbog neplaćenoga honorara u iznosu od 210,30 kruna.¹⁴⁵ Dobio je i parnicu protiv bivšega klijenta, Muhameda Imširagića iz Bučja, koji mu je ostao dužan 120 kruna.¹⁴⁶ Jednako je uspješan bio i u sporu P-475/10 protiv Toše S. Ivaniševića iz Gračanice, koji mu nije bio platio zastupanje u iznosu od 120,10 kruna.¹⁴⁷ Sud mu je manjim dijelom priznao i trošak, kojega nije na mirno uspio naplatiti od Ludwiga Fischhofa.¹⁴⁸ Ahmeta Hadži Alijagića tužio je u spisu P-1032/10 radi isplate honorara u iznosu od 107,70 kruna, što mu je u cijelosti dosuđeno šesnaest dana kasnije, odlukom od 31. prosinca 1910. godine.¹⁴⁹ Nagodbom od 12. ožujka 1910. sklopljenom u spisu P-203/10 protiv Josipa Schlesera iz Tuzle, zadovoljio se isplatom neplaćenoga honorara od 246,77 kruna, u mjesečnim obrocima od 25 kruna, ali je 27. rujna ipak bio prisiljen pokrenuti protiv dužnika ovršni postupak O-1609/10. No, 2. siječnja 1911. obavijestio je sud da povlači prijedlog, jer je u cijelosti namiren.¹⁵⁰ Godine 1912. bio

¹⁴³ ATK-AKS/T, kut. 469, Gradanske parnice 1919., nereg.

¹⁴⁴ ATK-AKS/T, kut. 441, inv. br. 35/1908.

¹⁴⁵ Spis P-359/09 u: ATK-AKS/T, kut. 444, nereg.

¹⁴⁶ Spis P-459/10 u: ATK-AKS/T, kut. 446, Gradanske parnice 1910., nereg.

¹⁴⁷ ATK-AKS/T, kut. 447, Gradanske parnice 1910., nereg.

¹⁴⁸ Radi naplate troška iz parnice P-1023/10 zatražio je intervenciju suda, usp. ATK-AKS/T, kut. 448, inv. br. 184/1910.

¹⁴⁹ ATK-AKS/T, kut. 448, inv. br. 191/1910.

¹⁵⁰ ATK-AKS/T, kut. 495, Ovrhe 1910, nereg.

je prisiljen tužiti Ahmeta Ajanovića, jer mu nije platio nagradu, pa je i u ovome svom zahtjevu pretežno uspio.¹⁵¹

Dne 28. prosinca 1908. ustao je tužbom protiv Manastira sv. oca Nikolaja, iz Ozrena, navodeći kako je Manastiru u studenome otkazao zastupanje u parnici protiv Stjepana Dražića, te mu je Manastir na ime zastupanja ostao dužan 199,51 krunu.¹⁵² I tu je parnicu Pilar dobio. No, pritom je zanimljivo istaknuti, da manastir (srpske) grčko-istočne (pravoslavne) crkve ni u doba aneksijske krize nije oklijevao za svoga opunomoćenika angažirati Ivu Pilara, tada već nadaleko poznatoga i po svojim političkim stajalištima, koja nikako nisu odgovarala interesima srpskoga pravoslavlja.¹⁵³ Pri izboru opunomoćenika očito je presudio dobar glas, koji je bio Pilara kao odvjetnika.¹⁵⁴

Pronađena su i dva spisa, u kojima Pilar kao tužitelj traži vraćanje svote koju je morao platiti kao mjenični jamac odnosno radi vraćanja zajma.¹⁵⁵ Godine 1914. Pilar je radi 30 kruna neplaćenoga honorara pokrenuo postupak O-1472/14 protiv Ilije Tomića i dr.¹⁵⁶ kako ovrha na pokretinima nije uspjela, u postupku O-163/15 uspješno je zatražio uknjižbu založnog prava na ovršenikovim nekretninama.¹⁵⁷ Ovrhu O-648/16 pokrenuo je u studenome 1916. protiv Jovana Tomića, koji mu nije platio honorar od 15 kruna.¹⁵⁸ Ni od Tome Tomića-Nikolića 1918. nije uspio naplatiti trošak bez intervencije suda.¹⁵⁹

U prve dvije ratne godine Pilar još uvijek intenzivno radi kao odvjetnik, ali — kako proizlazi iz njegovih studija objavljenih 1915. i 1917. — s velikom pozornošću prati vojnopolitički razvitak. U jednoj vijesti iz Tuzle, datiranoj 16. rujna 1914., njegovo ime nalazimo među darovateljima »Bosansko-hercegovačkog društva za pomoć i dobrovoljnu sanitarnu njegu u ratu, a u slučaju opće nevolje i u mirmo doba u Sarajevu«: priložio je 200 kruna.¹⁶⁰ Na priredbi koju je u Gradačcu 20. svibnja 1915. priredila školska mladež uz sudjelovanje Hrvatske i Muslimanske čitaonice, prikupljeno

¹⁵¹ Spis P-974/12, u: ATK-AKS/T, kut. 453, inv. br. 62/1912.

¹⁵² Parnica u kojoj je Pilar zastupao ovaj Manastir u sporu protiv S. Dražića vodila se pod br. P-8/08, ali je nema među sačuvanim spisima. Oznaka spisa pokazuje, da je postupak pokrenut početkom 1908.

¹⁵³ Tek u parnici zametnutoj povodom Pilarove tužbe, Manastir je zastupao tuzlanski odvjetnik Milan J. Maksimović. (ATK-AKS/T, kut. 441, 1908., nereg.) Maksimović je u nekoliko predmeta zastupao Srpsko pravoslavno pjevačko društvo u Donjoj Tuzli, kojemu je bio predsjednik. (Usp. spis P-409/08, u: ATK-AKS/T, kut. 443, inv. br. 96/1908.)

¹⁵⁴ Moguće je, naravno, da se stranka vodi i načelom oportuniteta, birajući za opunomoćenika odvjetnika, koji je počudniji režimu. No, niti je Pilar miljenik vlasti, niti se se u konkretnom slučaju radi o predmetu koji bi imao političkih primjesa.

¹⁵⁵ ATK-AKS/T, kut. 464, Gradanske parnice 1915, nereg.

¹⁵⁶ ATK-AKS/T, kut. 512, Ovrhe 1915.-1917., nereg.

¹⁵⁷ ATK-AKS/T, kut. 512, Ovrhe 1915.-1917., nereg.

¹⁵⁸ ATK-AKS/T, kut. 468, Gradanske parnice 1918., nereg.

¹⁵⁹ ATK-AKS/T, kut. 524, Sudska osiguranja i tražbine 1919., nereg.

¹⁶⁰ Čitavih 10.000 kruna darovao je stanoviti Pero Stokanović, a tuzlanski Srpski kreditni zavod — 3.000 kruna. (SL, 37/1914., br. 230, 2.) Tuzlanski su Srbi, predvođeni mitropolitom zvorničko-tuzlanskim Ilarionom Radonićem 1915. upisali velike svote u korist trećega ratnog zajma. (Usp. SL, 38/1915., br. 297., 3.)

je 2.709,90 kruna u korist Crvenoga križa i Crvenog polumjeseca, a Pilar je darovao 5 kruna.¹⁶¹

Pilarov ured neprestano radi sve do posljednjih dana rata, a isto vrijedi i za dr. V. Jankiewiczza, koji nakon raspuštanja Sabora često sudjeluje u društvenim događanjima kao tuzlanski gradski vijećnik.¹⁶² Kao što je spomenuto, pored Pilara, Peleša i Kadića, i Jankiewicz je ostao u Tuzli raditi i nakon stvaranja Kraljevstva/Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.¹⁶³ U proljeće 1918. odvjetničkom praksom u Tuzli započinje i Šefkija Gluhic.¹⁶⁴

Niz podataka upućuje na to, da je u drugoj polovici rata došlo do smanjenja opsega posla u Pilarovu uredu. Vjerojatno su na to utjecale ne samo gospodarske teškoće prouzročene ratom, usporavanje rada i smanjenje djelotvornosti pravosuđa, nego i njegov sve snažniji politički i intelektualni angažman, kao i rad na knjizi *Južnoslavensko pitanje*. U svakom slučaju, o smanjenju opsega posla zorno svjedoči podatak da se bitno smanjuje broj njegovih suradnika u uredu. Već krajem 1916., tijekom 1917. i u pretežnom dijelu 1918. na obrascima Pilarove punomoći, kao njegov suradnik pojavljuje se samo odvjetnički kandidat M. Krile.¹⁶⁵

Pilarovo odvjetničko djelovanje u Tuzli nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.-1920.)

I u novoproglašenoj Kraljevstvu SHS, Pilar se nastavlja baviti odvjetničkom djelatnošću u Tuzli. No, uspostava nove, jugoslavenske države za nj je bila težak udarac. Obistinila su se njegova najcrnja predviđanja. Kako se istaknuo u borbi protiv razbijanja Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja Kraljevstva SHS, Pilaru je i sam život bio ugrožen.¹⁶⁶ Vjerojatno je u to vrijeme režimu već bilo poznato, da je upravo on autor

¹⁶¹ *SL*, 38/1915, br. 97.

¹⁶² Patent Franje Josipa I. od 6. veljače 1915., kojim je raspušten zemaljski Sabor, objavljen je u: *SL*, 38/1915., br. 42 (10. veljače).

¹⁶³ Usp. spis Okružnog suda u Tuzli Pr-98/21-2 iz 1921. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.)

¹⁶⁴ Usp. punomoć Mehe Kalajčevića od 12. travnja 1918. u spisu P-317/18. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.) Vidi osudu Okružnoga kao prizivnog suda, donesenu u ime suverenog naroda S. H. S. u spisu Pr. 152/18-3 od 8. ožujka 1919. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.). Također vidi i osudu Kotarskog suda u Tuzli P-361/1918 od 5. kolovoza 1918. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.) Gluhic je, čini se, ranije bio odvjetnički perovođa kod Maksimovića. Usp. zapisnik od 31. listopada 1908. u spisu Kotarskog suda u Tuzli P-159/08. (ATK-AKS/T, kut. 468, Građanske parnice 1918., nereg.)

¹⁶⁵ ATK-AKS/T, kut. 484, nereg. Usp. punomoći koje je Pilaru za zastupanje u predmetima P-354/18 i P. 355/18 dne 16. prosinca 1916. izdala Privilegirana zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.) Osim Krile, drugih suradnika nema ni na punomoći koju je Pilaru 9. studenoga 1917. potpisao Ibrahimbeg Pandurović. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.) Usp. i punomoć, koju je Pilaru 12. ožujka 1918. potpisala Ružica Dunda, za zastupanje u predmetu R-156/18. (ATK-AKS/T, kut. 467, Građanske parnice 1918., nereg.) Također vidi punomoć Age Kunosića i dr. za zastupanje u spisu R-473/18. (ATK-AKS/T, kut. 467, Građanske parnice 1918., nereg.) Samo Krile se navodi kao Pilarov zamjenik i u punomoći Mehe Begtaševića od 3. svibnja 1918. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.). Jednako je i u punomoći koju mu je 30. kolovoza 1918. izdao Bajro Delić, za zastupanje u spisu P-572/19. (ATK-AKS/T, kut. 469, Građanske parnice 1919., nereg.)

Južnoslavenskog pitanja.¹⁶⁷ Samim time je i njegova odvjetnička praksa bitno ugrožena,¹⁶⁸ a situacija je bila tako ozbiljna, da je 28. prosinca 1918. sastavio oporuku, u kojoj je vrijednost svog imetka procijenio na 400.000 kruna.¹⁶⁹ Na ročišta krajem 1918. i u prvoj polovici 1919. najčešće kao Pilarov zamjenik nastupa odvjetnički kandidat dr. Horvat,¹⁷⁰ kojemu se sredinom 1919. pridružuje odvjetnički kandidat dr. Šimun Žužić.¹⁷¹ Žužić s Pilarom ostaje i tijekom 1920. godine,¹⁷² pri čemu na punomoćima koje su mu izdavane od proljeća 1920. u pravilu više nisu navedeni njegovi suradnici.¹⁷³

U tom kontekstu važno je raspraviti pitanje, je li sasvim točna Pilarova tvrdnja da je u studenome 1920. konačno preselio u Zagreb, iz čega bi proizlazilo, da je najkasnije tada utrnulo djelovanje njegove odvjetničke pisarnice u Tuzli. Tako je, kao što smo vidjeli, ustvrdio on sam u »Uputi odvjetniku« iz 1921., a tako proizlazi i iz nekih drugih izvora.¹⁷⁴ No, postoje dokumenti, iz kojih bi moglo proizlaziti drugačije, a koji se ne mogu objasniti previdom sudskih službenika ili navođenjem Pilarova imena u sudskim zapisnicima i odlukama suda donesenima po inerciji.

Tako, primjerice, u parbenom postupku P-576/20, na Pilarovu je obrascu i s Pilarovim pečatom tužitelj Paša Memišević 9. prosinca 1920. zatražio izdavanje zaporke ovršivosti.¹⁷⁵ Kao opunomoćenik Mustafe Havića Pilar je osobno nazočan na ročištu koje je 6. studenoga 1920. održano pred Kotarskim sudom u Tuzli u spisu P-428/20 o čemu jasno svjedoči sačuvani rukom pisani sudski zapisnik. U istome spisu

¹⁶⁶ Nema sumnje da vrlo ozbiljno treba uzeti njegovu takvu procjenu, iznesenu u konceptu pisma njemačkome konzulu iz 1924. (B. JANČIKOVIĆ, »Autor i njegovo djelo: L. von Südländ i 'Južnoslavensko pitanje', *GP*, 2/2002., 144.; S. LIPOVČAN [prir.], »Ivo Pilar: Koncept pisma njemačkome konzulu u Zagrebu (1924.)«, *GP*, 2/2002., 219.

¹⁶⁷ Velimir Deželić st., pisac biografske notice o Pilaru piše 1925. za Pilara: »Napisao je u g. 1915. brošuru 'Svjetski rat i Hrvati' pod pseud. Dr. Juričić, a g. 1917. veliko djelo 'Die südslav. (sic!) Frage und der Weltkrieg' pod pseud. L. v. Südländ, koje je pobudilo senzaciju, ali je sada potpuno rasprodano. sada se bavi samo zvaničnim poslovima«. (E. LASZOWSKI, ur.), *Znameniti i zaslužni Hrvati*, 214.)

¹⁶⁸ B. JANČIKOVIĆ, »Autor i njegovo djelo: L. von Südländ i 'Južnoslavensko pitanje', *GP*, 2/2002., 144.; S. LIPOVČAN [prir.], »Ivo Pilar: Koncept pisma njemačkome konzulu u Zagrebu (1924.)«, *GP*, 2/2002., 219.

¹⁶⁹ »Dvije oporuke Ive Pilara«, *Pilar*, 1/2006., br. 1, 141-142.

¹⁷⁰ Primjerice, spis Kotarskog suda u Tuzli On-101/1918. (ATK-AKS/T, kut. 466, Građanske parnice 1918., nereg.) Vještbenik Horvat je najvjerojatnije dr. Đuro Horvat, koji je najkasnije 1920. odvjetnik u Tuzli. (Usp. molbu dr. Đure Horvata, odvjetnika u Tuzli, kao opunomoćenika Muje Gutića-Hodžića, u postupku protiv Bajre Delića, kojega zastupa dr. Ivo Pilar, datiranu 16. kolovoza 1920. u spisu P-572/19. /ATK-AKS/T, kut. 469, Građanske parnice 1919., nereg./)

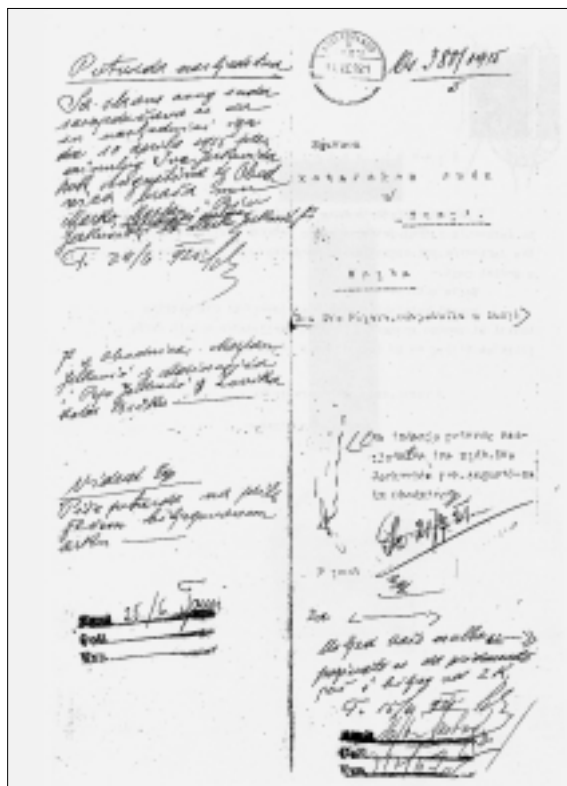
¹⁷¹ Usp. primjerice, spis Kotarskog suda u Tuzli R-333/19. (ATK-AKS/T, kut. 469, Građanske parnice 1919., nereg.)

¹⁷² Usp. zapisnik od 14. travnja 1920. u predmetu P-590/19. (ATK-AKS/T, kut. 469, Građanske parnice 1919., nereg.)

¹⁷³ Na punomoći Hatidže Berbić Mujezinović, izdane 10. lipnja 1920. za podnošenje tužbe u postupku P-577/1920, Žužić je ipak naznačen kao odvjetnički perovođa. (ATK-AKS/T, kut. 472, Građanske parnice 1920., nereg.)

¹⁷⁴ U Deželićevoj bilješci o Pilaru iz 1925. također se navodi, da je do 1920. kao odvjetnik radio u Tuzli, a da je tada preselio u Zagreb. (E. LASZOWSKI, ur.), *Znameniti i zaslužni Hrvati*, 214.)

¹⁷⁵ Spis Kotarskog suda u Tuzli P-576/20 (ATK-AKS/T, kut. 472, Građanske parnice 1920., nereg.)

Okružni sud u Tuzli spominje Pilara kao odvjetnika u Tuzli 30. svibnja i 30. lipnja 1921.¹⁷⁶

Prema rukom pisanoj odluci Kotarskog suda u Tuzli od 16. studenoga 1920. u predmetu P-424/20, na ročište 21. prosinca 1920. tužitelj je pozvan preko svoga opunomoćenika, odvjetnika dr. Pilara u Tuzli. Na ročište 21. prosinca 1920. pristupa dr. Š. Žužić, ali kao zamjenik dr. Pilara, kojemu se istog dana dostavlja presuda nepovoljna za njegovu stranku.¹⁷⁷ Žužić je kao zamjenik »dra Ive Pilara, odvjetnika iz Tuzle« naveden i u zapisniku te osudi od 24. prosinca 1920., u predmetu istog suda P-423/20.¹⁷⁸ Tako je i u nizu drugih spisa odnosno ročišta održanih posljednjih dana 1920.

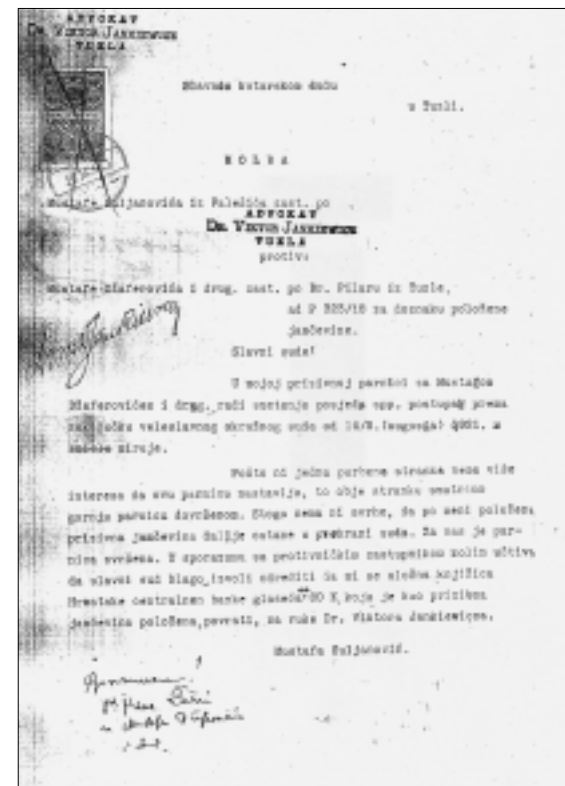
Ime dr. Ive Pilara kao odvjetnika sa sjedištem ureda u Tuzli mjestimice se spominje i 1921. U prizivnoj osudi, izrečenoj 31. prosinca 1920. »u ime Njegovog Veličanstva kralja Srba, Hrvata i Slovenaca Petra I.« u spisu Kotarskog suda u Tuzli P-388/18, kao opunomoćenik tužitelja naveden je »odvjetnik Dr. Pilar iz Tuzle«.¹⁷⁹ Pilar

¹⁷⁶ Spis Kotarskog suda u Tuzli P-428/20. (ATK-AKS/T, kut. 472, Gradanske parnice 1920., nereg.)

¹⁷⁷ Spis Kotarskog suda u Tuzli P-424/20. (ATK-AKS/T, kut. 472, Gradanske parnice 1920., nereg.)

¹⁷⁸ Spis Kotarskog suda u Tuzli P-423/20. (ATK-AKS/T, kut. 472, Gradanske parnice 1920., nereg.)

¹⁷⁹ Riječ je o parnici pokrenutoj u svibnju 1918. po tužbi Bone Mišanovića protiv Kaje Mišanović. (ATK-

se kao »odv[.]etnik iz Tuzle« spominje u dopisu Okružnog suda u Tuzli br. Pr-98/21-2 od 22. rujna 1921.¹⁸⁰ Kako se tu za potrebe rješavanja spisa iz 1921. priklapa spis iz 1918., to ne bi samo za sebe upućivalo na Pilarovu odvjetničku aktivnost u Tuzli nakon 1920., no, treba imati na umu, da je Pilar i u predmetu iz 1921. (posjedovna parnica) naveden kao odvjetnik iz Tuzle i opunomoćenik tužitelja.¹⁸¹

Na ročištu održanom 10. svibnja 1921., prema rukom pisanom zapisniku, za tuženike Stijepu Mitrovića i dr. pristupio je dr. Žužić kao zamjenik Ive Pilara, kojega Okružni sud u Tuzli kao utočni sud u istom predmetu u dopisu U. 134/20-1 od 3. veljače 1921. naziva »odvjetnikom iz Tuzle«.¹⁸² Ni Pilar ni njegov zamjenik nisu nazočni na ročištu održanom 19. svibnja 1921. pred Kotarskim sudom u Tuzli, u parnici P-404/20 pokrenutoj po Pilarovoj tužbi u ime Mije Stjepanovića i dr., ali se u zapisniku navodi, da je opunomoćenik tužitelja »odv[.] Dr. Pilar u Tuzli«. Upravo Pilar podneskom predanim sudu 21. ožujka 1921. moli izdavanje zaporke ovršivosti. Tu zaporuku sud 23. ožujka i dostavlja »na ruke Dra Ive Pilara, odvjetnika (!) iz Tuzle«.¹⁸³

AKS/T, kut. 465, Gradanske parnice 1918., nereg.)

¹⁸⁰ ATK-AKS/T, kut. 465, Gradanske parnice 1918., nereg.

¹⁸¹ Isto, dopis od 4. lipnja 1921.

¹⁸² ATK-AKS/T, kut. 472, Gradanske parnice 1920., nereg.

Kotarskom sudu u Tuzli na spis Os-380/1915 predana je 1. lipnja 1921. molba »Dra Ive Pilara, odvjetnika u Tuzli, za izdavanje potvrde nasljedstva iza mladb. Ive Jerkovića pok. Augustina iz Obodnice«. Molba je providena dinarskim biljezima nove države, a u tekstu — datiranom »U Tuzli, dne 4. februara 1921.« — Pilar navodi kako prilaže biljeg od 12 kruna za izdavanje potvrde. Rukopisna bilješka, datirana 15. lipnja 1921. u Tuzli, pokazuje da se od podnositelja zahtjeva tražilo plaćanje dodatnog biljega u iznosu od 2 krune, pa je 24. lipnja 1921. i izdana rukom pisana »Potvrda nasljedstva«. ¹⁸⁴

Što se može zaključiti iz nepodudaranja ovih podataka, s Pilarovom tvrdnjom da je Tuzlu definitivno napustio u studenome 1920.? Znači li to, da je on svjesno prešućivao istinu? Na prvi pogled, odgovor na to pitanje bi trebao biti potvrđan. No, takav bi odgovor bio nelogičan. Naime, Pilarova zagrebačka »Uputa odvjetniku« i čitavo njegovo držanje pred kaznenim sudom u procesu protiv dr. Milana pl. Šufflaya i dr., upućuju na to, da se pokušavao distancirati od ostalih optuženika. Ako je tako, onda bi takvu logiku obrane poduprla teza da je čak i 1921. još uvijek odvjetnikovao u Tuzli. Ta teza, koja bi se mogla dokazivati sudskim zapisnicima i rješidbama, Pilara bi i fizički udaljavala od Zagreba i veza s Hrvatskim emigrantskim komitetom.

Zašto onda Pilar ipak ne tvrdi, da je kraj 1920. i prvu polovicu 1921. uvelike provodio u svom uredu u Tuzli? Je li kod njega nastala zabuna u datiranju njegova odlaska iz Tuzle, i kako je moguće, da je nakon svega nekoliko mjeseci, u napatku branitelju (»Uputa odvjetniku«) sastavljenom 1921., mogao toliko pogriješiti?

Pomnija raščlamba dostupne dokumentacije pokazuje ipak, da dr. Ivo Pilar stvarno i nije bio u Tuzli od kraja studenoga ili početka prosinca 1920.

Kako onda objasniti da se njegovo ime i njegova tuzlanska adresa poteže u nekim spisima duboko u 1921.?

Jedan od mogućih odgovora vjerojatno se krije u spisu Kotarskog suda u Tuzli P-984/20. Tamo je Pilar u parnici protiv Peje Jedrinovića radi 196 kruna zastupao tužitelja Ivu Pejića. Punomoć Pilaru Pejić je izdao 29. rujna 1920., ali kod Pilarova ime na nije naznačeno mjesto sjedišta njegova ureda. Tužba je predana sudu 22. studenoga 1920. na Pilarovu memorandumu i s njegovim pečatom (»Dr. Ivo Pilar — advokat — Tuzla«), ali je podnesak providen parafom perovođe Šimuna Žužića. Međutim, rukopisni sudski zapisnik s ročišta od 23. lipnja 1921., pisan ćirilicom, otkriva da je na raspravu u ime tužitelja pristupio dr. Žužić kao Pilarov zamjenik. Prema rukom pisanome zaključku suda, donesenome istog dana, novo se ročište ima održati 7. rujna 1921. u 8 sati, a na njega treba pozvati »Ivu Pejića, na ruke odvjet.[nika] Dra Pilara u Tuzli«, te tuženika Peju Jedrinovića.

Mora se, bez ikakve sumnje, pretpostaviti da Kotarski sud u Tuzli znađe, koji odvjetnici u ljeto 1921. djeluju na njegovu području.

Da Pilarova odvjetnička pisarnica u Tuzli nije utrnula, pokazuju još i sudske dostavnice iz tog spisa, od 8. prosinca 1920., te 18. svibnja 1921. i 3. kolovoza 1921. Na prvoj i drugoj je prijamni štambilj Pilarova ureda, kojim se potvrđuje da je dopis

¹⁸³ Spis Kotarskog suda u Tuzli P-404/20. (ATK-AKS/T, kut. 472, Gradanske parnice 1920., nereg.)

¹⁸⁴ ATK-AKS/T, kut. 523, Ostavinske parnice 1915., nereg.

primljen istog dana kad je poslan, dok je na trećoj — iako je namijenjena »Ivi Pejiću, na ruke dra Pilara, odvjet. u Tuzli« — sljedeći štambilj: »Pisarna Dra Bahrije Kadića, Tuzla; Prim. 3. VIII. 1921. u stvari - - - ; proti - - -«. ¹⁸⁵

Napokon, u spisu Kotarskog suda u Tuzli P-395/18 opunomoćenik tužitelja Ibrahim bega Moranjića, dugogodišnji tuzlanski odvjetnik dr. Jankiewicz obraća se 26. rujna 1921. sudu dopisom u kojem tvrdi kako ni njegova stranka, a ni protivna stranka, »Mustafa Džaferović i drug., zastupani po Dr. Pilaru iz Tuzle«, više nemaju interesa za vođenje postupka, pa moli vraćanje štedne knjižice koja je položena kao prizivna jamčevina. ¹⁸⁶

Jankiewicz je nesumnjivo točno znao gdje je sjedište Pilarova ureda, pa bi se i iz toga moralo zaključiti, da Pilar kao odvjetnik u Tuzli djeluje još u rujnu 1921. No, valja napomenuti da na tome njegovu podnesku postoji nedatirana rukom pisana bilješka koja glasi: »Sporazuman! Dr. Š. Žužić za Mustafu Džaferovića i dr.«. ¹⁸⁷

Niz je, dakle, dokaza da se djelatnost ureda koji nosi ime dr. Ive Pilara proteže i u 1921. godinu, ali samog Pilara se u sklopu te djelatnosti spominje samo uzgred. To upućuje na zaključak, da se njegov tamošnji ured nije trenutno ugasio u studenome 1920., nego je njegov dojučerašnji perovođa — najvjerojatnije u dogovoru s Pilarom — nastavio koristiti Pilarovo ime i reputaciju, radi privlačenja stranaka i ispunjenja pretpostavki za samostalno otvaranje odvjetičkog ureda.

Naime, u punomoćima izdanima tijekom 1920. Žužić je bez iznimke naveden kao odvjetnički perovođa kod dr. Ive Pilara, ¹⁸⁸ ali se od početka 1921. pojavljuje kao samostalan odvjetnik. Vjerojatno je tek tada ispunio pretpostavke za upis u Imenik odvjetnika. Da je Pilarov ured trenutno prekinuo s radom u studenome 1920., vjerojatno bi se ugrozilo Žužićevo otvaranje kancelarije, te bi sve Pilarove spise preuzela dojučerašnja konkurencija. U takvoj su situaciji najvjerojatnije Pilar i Žužić uglavili otezanje s gašenjem Pilarova ureda, kako bi Žužić preuzeo poslove Pilarove odvjetničke pisarnice, budući da je nepisano pravilo, da gašenjem principalova ureda njegove spise preuzima njegov perovođa, koji je već upućen u predmete, a njegovim preuzimanjem ureda bez teškoća se premošćuje problem s tajnošću podataka i izbjegava mogući sukob interesa. U konkretnoj je situaciji takvo rješenje bilo u obostranom interesu: Žužić se okoristio nasljeđivanjem Pilarova ureda, a Pilaru je u tome prijelaznom razdoblju vjerojatno pripao manji dio prihoda, koji mu je olakšao smještanje u Zagrebu i početak djelatnosti u tom gradu. ¹⁸⁹

¹⁸⁵ ATK-AKS/T, kut. 535, Gradanske parnice 1920., nereg.

¹⁸⁶ ATK-AKS/T, kut. 465, Gradanske parnice 1918., nereg.

¹⁸⁷ Isto.

¹⁸⁸ Posljednja takva izdana je 30. prosinca 1920. (ATK-AKS/T, kut. 535, Gradanske parnice 1920., nereg.)

¹⁸⁹ Takav zaključak bitno ne ugrožava ni nepobitan podatak, da je početkom kolovoza 1921. dr. Bahrija Kadić preuzeo najmanje jedan Pilarov spis. U tom se spisu moglo raditi o dogovoru dvojice odvjetnika ili jednostavno o volji stranke, da zastupanje u njegovu predmetu preuzme novi odvjetnik. Dr. Žužić je rođen u nacionalno izrazito svjesnoj hrvatskoj seljačkoj obitelji u okolici Poreča. Sredinom dvadesetih godina XX. st., i on je svoj odvjetnički ured iz Tuzle preselio u Zagreb, gdje je ustrajno pomagao organizacije i listove istarskih Hrvata, tada emigranata iz fašističke Italije (Ernest RADETIĆ, *Istarski zapisi*, Zagreb, 1969., 110-111, 166, 184, 311.)

Nekoliko zaključnih misli o pravnom poretku u kojem je djelovao dr. Ivo Pilar

Ovaj ograničeni uvid u Pilarovu odvjetničku djelatnost nameće razmišljanja i o nekim drugim temama. Iako smo u Habsburškoj Monarhiji odnosno Austro-Ugarskoj proveli skoro četiri stoljeća, te smo otuda baštinili i temeljne pravne zasade i organizaciju sudstva i uprave, austrougarski pravni sustav i njegova recepcija u hrvatskim zemljama još uvijek nisu temeljito obrađeni. A nesumnjivo su morali postojati razlozi zbog kojih su se naraštaji odgojeni u tome, srednjoeuropskom poimanju prava i pravde, u kasnijim, jugoslavenskim desetljećima, s nostalgijom sjećali razdoblja prije 1918.¹⁹⁰ *Balkanizacija* uprave i sudstva nakon 1918., pod srpskim utjecajem, očito nije jedini razlog te nostalgije, što jasno proizlazi već iz činjenice da je, primjerice, u Bosni i Hercegovini austrougarsko razdoblje trajalo relativno kratko i nije moglo donijeti apsolutni prekid s elementima orijentalne pravne tradicije.¹⁹¹ Sačuvani fragmenti Pilarove odvjetničke ostavštine nude neke od mogućih odgovora na tu zagonetku.

Jezik sudovanja je skoro bez iznimke hrvatski, iako se povremeno u spisima javljaju i dopisi na njemačkom jeziku, osobito kad je posrijedi Okružni sud u Tuzli.¹⁹² Pronađena su svega tri spisa, u kojima sud piše ćirilicom (bez obzira na to, što stranke u istom spisu koriste latinicu).¹⁹³ No, dr. Nikola Stojanović, koji u Tuzli počinje raditi nakon 1911., redovito piše ćirilicom, te su tim pismom sastavljeni i obrasci njegova ureda.¹⁹⁴ Također, u jednome se ovršnom predmetu tršćanski odvjetnik dr. Matej Pretner služi slovenskim.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Tu nostalgiju podjednako dijele i oni koji su se razvili u jugoslavenske integraliste i unitariste, kao i oni koji su bila na suprotnome polu političkog spektra, među hrvatskim nacionalistima.

¹⁹¹ Pritom se ovdje ne misli sugerirati kako su umjesne zastarjele i posve pogrešne predodžbe o nedjelotvornosti, nepravdičnosti i okrutnosti osmanlijske uprave, no to je tema koja zaslužuje potanja istraživanja i više prostora.

¹⁹² Usp. primjerice dopis predsjednika Okružnog suda Donja Tuzla od 22. lipnja 1909., u predmetu P-380/08. (ATK-AKS/T, kut. 489, nereg.)

¹⁹³ Pritom valja naglasiti, da je u prvome slučaju riječ o dopisu zamolbenoga Kotarskog suda u Sarajevu, u spisu P-1048/10, pokrenutom po Pilarovoj tužbi u ime trgovačke tvrtke Taussig & Kohn protiv Amalije Markulin iz Sarajeva, i dr. Lazara Dimitrijevića iz Sarajeva. (ATK-AKS/T, kut. 448, inv. br. 204/1910.) Drugi je odluka Okružnog suda u Tuzli kao prizivnoga u predmetu P-Pr. 208/13 od 13. studenoga 1913. (ATK-AKS/T, kut. 504. Ovrhe 1914., nereg.) Ćirilicom je pisana i prizivna osuda u predmetu Pilarove stranke Steve Savića protiv Stanoja Lukića i dr., br. Pr-341-2/14 od 28. srpnja 1914. (ATK-AKS/T, kut. 512, Ovrhe 1915.-1917., nereg.)

¹⁹⁴ Usp. obrazac Stojanovićeve »Molbe za zaporku ovršivosti« u predmetu Pilarove stranke Stoje Popović protiv Stojanovićeve Jove Vasića, spis P-1117/12. (ATK-AKS/T, kut. 455, nereg.) Stojanović je, inače, redovito zastupao i tuzlansku Srpsku kreditnu zadrugu i tamošnji Srpski kreditni zavod d. d. To je i razumljivo, ako imamo na umu njegovu osobnu i politički bliskost s Milanom Srškićem, koji je bio u ravnateljstvu Srpske centralne dioničke banke. (Usp. M. KOLAR, »Dr. Ivo Pilar i gospodarstvo /s posebnim osvrtom na bankarstvo/, GP, 1/2001., 69.) U tom je kontekstu zanimljivo spomenuti, da iz spisa tuzlanskoga kotarskog suda, ali i iz stečajnih i dražbenih oglasa u *Sarajevskom listu* proizlazi, da je zagrebačku Srpsku banku d. d. i u Bosni i Hercegovini — ne tražeći zamjenu — izravno zastupao zagrebački odvjetnik dr. S.[vetislav?] Šumanović.

¹⁹⁵ ATK-AKS/T, kut. 495, Ovrhe 1910, nereg.

Može se zaključiti, da je austrougarsko pravosuđe odlikovala brzina postupanja i očito snažno uvjerenje sudionika postupka u pravičnost sudovanja. Do tog se zaključka dolazi pregledom sudskih spisa. Sudski su zapisnici do 1914. bez iznimke pisani rukom,¹⁹⁶ a i od tada su velikom većinom napisani rukom, na prethodno tiskanim obrascima. Zapisnici su vrlo jezgroviti i sažeti, neusporedivo sažetiji od današnjih sudskih zapisnika u kontinentalnim sustavima, a kamoli od stenografskih transkripata uobičajenih u anglosaksonskome pravu. Sudske su rješidbe sve do 1916./17. mahom sastavljene na unaprijed otisnutim obrascima, a njihova obrazloženja — također često pisana rukom — vrlo su kratka, višestruko kraća od obrazloženja u današnjim presudama. Pravni praktičari znaju, da je sažimanje i diktiranje zapisnika o saslušanju svjedoka vrlo čest izvor nesporazuma i nerijetko rezultira krivom primjenom prava, a da (pre)kratka i vrlo sažeta obrazloženja čine odluke ranjivijima (»rušljivima«).

No, unatoč tomu, u većini postupaka koji su nam iz Pilarove odvjetničke ostavštine dostupni, uopće nije bilo priziva.¹⁹⁷ Razlog tomu očito nisu bili samo troškovi prizivnog postupka,¹⁹⁸ koji u austrougarsko doba, iako nisu zanemarivi, ipak nisu bili preveliki.¹⁹⁹ Još manje predmeta dolazilo je pred najviši, Vrhovni sud. Na saborskim sjednicama 2. i 4. ožujka 1911. odjelni predstojnik Shek je, izlažući vladine nakane u svezi s reformom pravosuđa te planiranim uvođenjem mirovnih vijeća i trgovačkih sudova, čime bi se rasteretili kotarski sudovi i vrhovni sud, izvijestio o »uredovanju vrhovnog suda u dvjema posljednjim godinama. U godini 1909. imao je na novo priraslih parnica, neuračunavši ovamo zaostatak iz prošlih godina, 402[,] a u godini 1910. 431 novu parnicu; zaostalo je bilo 206. Utoka je imao vrhovni sud god. 1909. 253 a zaostalo 27, a god. 1910. 331[,] a zaostalo 22. U kaznenim stvarima priraslo je ništovnica u god. 1909. 541[,] a u god. 1910. 527, a ako se ništovnice i prizivi skupa uzmu, dolazi na god 1909. 603 i 1910. 619«, pri čemu se »ništovnice računaju po broju žalitelja, a u jednoj osudi može biti i više usugjenih.«²⁰⁰ Što se građanskih

¹⁹⁶ I iz Pilarova ureda 1908./09. izlaze podnesci pisani rukom, iako su u većini pisani pisanim strojem.

¹⁹⁷ Samo u jednome od pronađenih spisa (R-751/11) predmet je dospio čak do Vrhovnog suda. Nakon što mu je pred Okružnim sudom u Tuzli odbijen utok u predmetu Aješe Čilimković, Pilar je — opet bezuspješno — izjavio pritiv Vrhovnom sudu za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Čitav (trostupanjski) postupak trajao je 21 mjesec. (ATK-AKS/T, kut. 449, Građanske parnice 1911, nereg.)

¹⁹⁸ Paragraf 313. Građanskoga parbenog postupnika propisivao je pod prijetnjom odbacivanja priziva, da podnositelj priziva unaprijed polaže jamčevinu za troškove postupka. U Pilarovoj je ostavštini zabilježen jedan takav slučaj: protivna je stranka u spisu P-12/1911 propustila u ostavljenom roku položiti jamčevinu, pa je priziv odbačen. (ATK-AKS/T, kut. 448, inv. br. 212/1910.)

¹⁹⁹ Kolika je bila visina prizivne jamčevine, pokazuje primjer Maksima Petrovića i dr., koji su u sporu protiv Pilarove stranke Jove Pelemiša, nakon usvajanja Pelemišova tužbenog zahtjeva na 400 kruna u spisu P-815/11 odlučili izjaviti priziv, pa su pozvani položiti prizivnu jamčevinu u iznosu od 35 kruna. (ATK-AKS/T, kut. 450, inv. br. 202/1911.) Marija Gvozdjak je u prvome stupnju izgubila spor P-816/11 protiv Pilarovih stranaka Ive Divkovića i dr., radi 377,56 kruna, pa je na ime prizivne jamčevine trebala položiti 30 kruna. (ATK-AKS/T, kut. 450, inv. br. 203/1911.) No, ratna inflacija i stvaranje nove države učinili su svoje: u posjedovnoj parnici istog suda P-428/20, Pilarov je perovoda dr. Šimun Žužić na ime prizivne jamčevine 24. studenoga 1920. položio 300 kruna. (ATK-AKS/T, kut. 465, Građanske parnice 1918., nereg.)

²⁰⁰ »Exposé odjelnog predstojnika g. Ad. pl. Sheka na sjednicama zem. sabora od 2. i 4. marta 1911.«, VSL,

stvari tiče, »imao je vrhovni sud 1910. god. 604 priziva ili apelacije protiv osuda okružnih sudova. Od tih je u 118 slučajeva vrhovni sud osudu okružnog suda izmijenio.«²⁰¹

Uslijed rata, došlo je do usporavanja rada pravosuđa, budući da je donesen Zakon o početku privatno-pravnih novčanih potraživanja. No, on je ipak ubrzo izmijenjen,²⁰² pa će efikasnost pravosuđa ostati do posljednjih dana jednom od važnih značajki austrougarskog poredka.

Tomislav Jonjić:

Dr. Ivo Pilar — A Lawyer in Tuzla (1905-1920)

The author analyses the law practice of Dr. Ivo Pilar in Tuzla (1905-1920) and bases his analysis upon accessible archive material, contemporary journalism and published materials. The archive material reveals that — according to the number of documents as well as the number, i. e. the structure of Pilar's collaborators — Pilar's law office was the most developed in Tuzla after only several years. In Tuzla Pilar practised law until 1920, but certain documents show that even in the first half of 1921 his office was not entirely closed. During those fifteen years, Pilar predominantly dealt with civil and commercial law, representing numerous physical and legal persons from both Tuzla and its surrounding area as well as from other parts of the Austro-Hungarian Monarchy. While doing so, he also earned considerable income. Owing to that income and numerous collaborators, Pilar could devote significant time to his intellectual work, and, in part, to the direct participation in the political struggle. Since the middle of World War I a standstill — even a decrease in the intensity of his law practice — could be noticed. This could be partly ascribed to the war,

2/1911., br. 52 (8. ožujka).

²⁰¹ »Exposé odjelnog predstojnika g. Ad. pl. Sheka na sjednicama zem. sabora od 2. i 4. marta 1911.«, VSL, 2/1911., br. 58 (15. ožujka).

²⁰² Zanimljivo je pratiti kako se odvijao postupak po tužbi Pilarove stranke, trgovačke tvrtke M. Fischl's Söhne protiv Jefe Kovačevića, trgovca iz Prnjavora. Kotarski sud u Tuzli donio je, naime, u predmetu P-341/1915-2, odluku od 7. travnja 1915., da se o ročištu zakazanom za 12. svibnja 1915. obavijesti i tuženik »Jefo Kovačević iz Prnjavora[,] sada taoc u Aradu[,] uz priklop dvopisa tužbe...«. Kako tuženiku nije uspjela dostava, rasprava je 12. svibnja odgođena za neizvjesno, ali je 23. lipnja održano novo ročište, na kojem je zaključeno da »pošto je stupila u krijepost nova naredba u pravosudju (?), to se daljnji postupak obustavlja do svršetka moratorija. S time da će se postupak na zahtjev ma koje stranke nastaviti.« Pilar 11. studenoga iste godine predaje sudu prijedlog za nastavak postupka, navodeći kako je »prije spomenuti zakon izmenjen novim, koji ne priječi nastavku postupka«. Slijedom toga je sud zakazao ročište u subotu, 11. prosinca 1915. No, tuženiku se tužba i poziv očito nisu mogli uručiti, pa je 1. ožujka 1916. Pilar ponovio prijedlog, dodajući da »protivnik nije više kao taoc interniran jer se je vratio kući«. Tuženik je tada uredno obaviješten o ročištu 23. ožujka 1916., ali se na njemu nije pojavio, niti je tužbu osporio, pa je tužbeni zahtjev za isplatu 564,80 kruna, sa šest posto kamata od 10. prosinca 1914. nadalje, u cijelosti usvojen, a tuženik je obvezan podmiriti i 49,40 kruna parbenoga troška. Kako se može zaključiti iz Pilarova podneska od 5. svibnja 1916. kojim traži zaporku ovršivosti, presuda je postala pravomoćna. (ATK-AKS/T, kut. 519, Ostavinski postupci 1911., nereg.) Dakle, od dospelosti tražbine (10. prosinca 1914.), preko podnošenja tužbe (8. siječnja 1915.) do pravomoćnosti presude (travanj ili svibanj 1916.) uza sve poteškoće proteklo je manje od godine i pol!

while, in part, it must have been due to his intensive work on treatises and books that represent the central part of his oeuvre. For Pilar, the demise of the Austro-Hungarian Monarchy and the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes meant the breakdown of his political plans and visions. He was severely stricken by those events also in terms of his profession. Having become most disliked by the regime, Pilar lost the best part of his property and feared for his own life. Thus, during 1920 he made preparations for moving his office to Zagreb.